

ZÁPADOČESKÁ UNIVERZITA V PLZNI
FAKULTA PRÁVNICKÁ

Bakalářská práce

Trestně-právní formy politické perzekuce
komunistického režimu a její vývoj v letech 1945 až 1955

2012

Robert Šalda

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta právnická

Katedra právních dějin

Bakalářská práce

Trestně-právní formy politické perzekuce
komunistického režimu a její vývoj
v letech 1945 až 1955

Zpracoval: Robert Šalda

Konzultant: JUDr. et Mgr. Vendulka Valentová

Plzeň 2012

Prohlášení

„Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci zpracoval samostatně, a že jsem vyznačil prameny, z nichž jsem pro svou práci čerpal způsobem ve vědecké práci obvyklým.“

Plzeň, březen, 2012

Poděkování

Rád bych na tomto místě vyslovil poděkování JUDr. et Mgr. Vendulce Valentové za cenné rady a doporučení k vypracování bakalářské práce. Děkuji rovněž mluvčímu Úřadu dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu Janu Srbovi za zapůjčení některých materiálů a Mgr. Petru Mallotovi z Ústavu pro studium totalitních režimů za rady při vyhledávání pramenů pro vypracování práce.

Obsah

1. Úvod	1
2. První poválečná léta	2
2.1. Mocenské poměry	2
2.2. Mimořádné soudnictví	2
2.2.1. Protektorátní vláda před soudem	4
2.2.3. Spravedlnost nebo msta?	4
2.2.4. Odsouzen v nepřítomnosti	5
2.3. Bezpečnostní orgány nástrojem politického boje	6
2.3.1. Spiknutí na Slovensku	6
2.3.2. Mostecká špionážní aféra	7
3. Právo v rukou vítězů	9
3.1. Vyřizování účtů	9
3.1.1. Retribuce opět na scéně	10
3.2. Upevňování režimu	10
3.2.1. Zpřísnění sankcí	11
3.2.2. Nový soud pro politické procesy	14
3.2.3. Bez soudu do otroctví	14
3.3. Právnická dvouletka	16
3.3.1. Zlidovění soudnictví	17
3.3.2. Personální obměna justice	18
3.3.3. Advokacie v okovech	19
3.3.4. Rekodifikace práva	20
4. Politické procesy	26
4.2. Armáda jako riziko	28
4.2.1. Vzpouora nebo provokace?	28
4.3. Špičky režimu na lavici obžalovaných	30
4.3.1. Proces s protistátním spikleneckým centrem	30
4.3.2. Soud s příslušníky StB	36
4.3.3. Proces s buržoazními nacionalisty	38
5. Vyrovnaní s minulostí	40
5.1. První nezákonnosti před soudem	40
5.2. Nesmělé pokusy o nápravu nezákonností	41
5.3. Rehabilitace	43
5.3.1. Rehabilitace Pražského jara	43
5.3.2. Plná rehabilitace až s příchodem svobody	44
5.4. Spravedlnost po desítkách let	45
6. Závěr	46
7. Resumé	48
8. Prameny	50
8.1. Knižní prameny	50
8.2. Časopisecké prameny	51
8.3. Internetové zdroje	51

1. Úvod

Za předmět mé bakalářské práce jsem si vybral problematiku vývoje v oblasti trestního práva v Československu v letech 1945 až 1955 především v souvislosti s jejím zneužitím k politické perzekuci. Toto období považuji z hlediska právně historického za velmi zajímavé především proto, že v něm byly položeny základy pro destrukci právního státu na dlouhá léta. Zároveň dění spojené s touto problematikou postihlo osudy statisíců lidí.

V této práci se hodlám zabývat východisky právního stavu bezprostředně po skončení 2. světové války v Československu a následujícím vývojem. Zabývat se chci okolnostmi, za jakých probíhalo vyrovnání se zločiny spojenými s okupací a následujícího zneužívání justice a represivního aparátu v politickém boji. Zaměřit se hodlám způsoby zneužití trestního práva pro ovládnutí společnosti po převzetí moci komunistickým režimem v roce 1948. Rozebrat chci jak vývoj legislativy a její podrobování komunistické ideologii, tak její praktickou aplikaci. Zvláště hodlám poukázat na některé příklady nezákonností v prvním období po roce 1948. Stejně tak bych se rád věnoval i problematice pokusů o nápravu těchto nezákonností v následujícím období a snah o vyrovnání se s minulostí.

První poválečné desetiletí v Československu znamenalo destrukci občanských a politických práv v nebyvalém rozsahu. Nově vzniklá moc si nekladla za cíl nic jiného, než totální změnu společnosti, což s sebou přineslo i přebudování právního řádu tak, aby jejím cílům vyhovoval. Trestní právo bylo jedním z nejvýznamnějších prostředků, které režim k potlačení svých odpůrců využíval. Jeho prostřednictvím byli perzekuováni jak skuteční odpůrci komunistické diktatury, tak i lidé u kterých bylo předpokládáno, že by se novým pořádkům mohli vzepřít, či mnozí zcela nevinní lidé jen pro výstrahu ostatním.

2. První poválečná léta

2.1. Mocenské poměry

Zneužití trestního práva k politickému boji nezačalo až po uchopení moci komunistickou stranou 25. února 1948, ale lze ji sledovat již v předcházejícím období po skončení 2. světové války. I když si soudní orgány zachovávaly až do roku 1948 nezávislost (ministrem spravedlnosti byl až do února 1948 národní socialista Prokop Drtina), důležité mocenské nástroje, Sbor národní bezpečnosti a vojenské Obranné zpravodajství, byly do značné míry kontrolovány komunistickými funkcionáři, přímo řízenými z nejvyšších stranických míst.

2.2. Mimořádné soudnictví

Po skončení druhé světové války bylo stěžejním tématem trestního práva v Československu potrestání válečných zločinců a kolaborantů, kteří se podíleli na okupaci a následném teroru nacistické moci. Potrestání viníků se připravovalo již v londýnské exilové vládě a tato myšlenka byla přijata i Košickým vládním programem z dubna 1945. Základem pro mimořádné soudnictví se stal dekret č. 16/1945 z 19. června 1945, tzv. Velký retribuční dekret. Podle něj měli být trestáni váleční zločinci a kolaboranti, kteří se svých činů dopustili v době zvýšeného ohrožení republiky od 28. května 1938 do 31. prosince 1946. Dekret částečně vycházel z ustanovení zákona č. 50/1923 na ochranu republiky a přímo na něj v § 1 odkazoval. Trestní řízení bylo svěřeno Mimořádným lidovým soudům, zřizovaným v sídlech krajských soudů. Obžaloba byla podávána veřejným žalobcem, přičemž podklady pro žalobu byly připravovány bezpečnostními orgány spolu s vyšetřovacími komisemi Okresních národních výborů. Tyto komise shromažďovaly a vyhodnocovaly řadu udání a rozhodovaly, které případy budou předány soudu¹. Spolu s tzv. velkým retribučním dekretem byl dekretem č. 17/1945 Sb. zřízen i Národní soud, před který měli být postavení významní představitelé domácí kolaborace. Tento soud fungoval buď jako soud trestní, či jako soud čestný, který mohl obviněného zbavit některých jeho politických práv. Malý retribuční dekret č. 138/1945 Sb. pak trestal některá provinění proti národní cti. Tím se rozumělo nepřístojné chování v průběhu

¹ Kuklík, J. a kol. Dějiny československého práva 1945 – 1989, Auditorium 2011, str. 33

okupace, které bylo urážející vůči národnímu cítění. O vině pachatelů podle tohoto dekretu nerozhodovaly soudy, ale národní výbory, které mohly vynést trest vězení do jednoho roku. Provinilý mohl být potrestán i pokutou do milionu korun nebo veřejným pokáráním. Všechny tyto tresty bylo možné kombinovat.

Mimořádné lidové soudy soudily v pětičlenných senátech, kterým předsedal profesionální soudce. Členové byli soudci z lidu jmenovaní vládou dle návrhů okresních národních výborů. To do značné míry vnášelo do rozhodování soudů politický či ideologický prvek. Hlavním úskalím retribučního soudnictví však bylo výrazné omezení procesních práv obviněných. Trestní řízení muselo být ukončeno do tří dnů od zahájení. Proti výroku soudu nebylo možné podávat odvolání a trest smrti byl v případě vynesení vykonáván do dvou hodin po vynesení rozsudku. Procesy tak měly do značné míry charakter stanného soudu. Vzhledem k tomu, že soudní jednání probíhala ve velmi zjitřené atmosféře, lze předpokládat, že mohla být k trestu smrti odsouzena a popravena řada osob, jejichž provinění takovému trestu neodpovídalo, či byly i nevinné. Velmi problematické bylo bránění se obvinění z udavačství, u kterého hrozil trest smrti v případě, že takovým udáním byla zapříčiněna smrt. Krátká doba mezi vynesením trestu a exekucí prakticky vylučovala možnost zvrácení rozhodnutí, které mohlo být realizováno jen milostí prezidenta republiky. Částečné zmírnění těchto podmínek se podařilo dosáhnout až v lednu 1946 zákonnou novelou č. 22/1946 Sb. Řízení mělo nově trvat maximálně 3 dny a v případě vynesení trestu smrti měl být rozsudek vykonán do 24 hodin. Tyto lhůty pak mohly být na návrh žalobce prodlouženy. Účinnost retribučních dekretů skončila k 4. květnu 1947. V retribučním období bylo k soudům žalobci podáno 38 316 případů a dalších 4592 případů bylo postoupeno řádným soudům. Ve velké většině případů bylo přerušeno trestní stíhání, protože pachatelé, většinou Němci, uprchli. K trestu smrti bylo odsouzeno 713 osob a dalších 741 k doživotnímu vězení. Průměrná výše trestu přesahovala 10 let. Více než 9 tisíc osob bylo mimořádnými lidovými soudy osvobozeno.² Soudy odsuzovaly jak příslušníky nacistických represivních složek, tak i udavače a kolaboranty z řad domácího obyvatelstva. Nejsledovanějším případem byl soud se státním tajemníkem pro Čechy a Moravu K. H. Frankem, který byl v květnu 1946 popraven.

² Koutek, O., Prokop Drtina - Osud československého demokrata, Ústav pro studium totalitních režimů, Vyšehrad, 2011, str. 264 - 265

2.2.1. Protektorátní vláda před soudem

Politickou bouří způsobil proces se členy protektorátní vlády. Symbol kolaborace, ministr školství a osvěty protektorátní vlády Emanuel Moravec, jehož vina byla nezpochybnitelná, spáchal při pokusu o útěk v květnu 1945 sebevraždu. Ve vězení několik týdnů po válce zemřel i protektorátní prezident Emil Hácha. Vina ostatních protektorátních představitelů byla především ve srovnání s Moravcem podstatně nižší. O tom jaké tresty by Národní soud měl vynést, probíhalo jednání i ve vládě. Ta se shodla na doporučení vynesení tří trestů smrti. V průběhu procesu, který probíhal od dubna do konce července 1946, docházelo k řadě pokusů jednání Národního soudu ovlivnit. Předseda soudu František Tomsa dokonce ohlásil rezignaci na protest proti těmto pokusům, kterou ale ministr spravedlnosti Drtina nepřijal³. Soud nakonec odsoudil Adolfa Hrubého na doživotí a Jaroslava Krejčího na 25 let vězení. Jindřich Kamenický byl odsouzen na pět a Richard Bienert na tři roky. Josef Kalfus byl shledán vinným, ale bylo opuštěno od jeho potrestání. Ze strany komunistů byla zahájena kampaň proti nízkým trestům a došlo i k pokusu o obnovu řízení. To sice nebylo možné, avšak v prosinci byl dekret č. 16/1945 Sb. novelizována a to zákonem č. 245/1946 Sb., který sice zachoval nemožnost podání řádných opravných prostředků, avšak připustil možnost podání zmateční stížnosti a to ze strany žalobce i obžalovaného⁴. Ve stejném smyslu byl tímto zákonem novelizován i dekret č. 17/1945 Sb. o Národním soudu. V lednu 1947 probíhal další soud s protektorátními politiky. Rudolf Beran a Jan Syrový byli odsouzeni na dvacet let vězení. Jiří Havelka, Otakar Fischer a Josef Černý byli osvobozeni. Osvobození byli v dalším procesu i protektorátní ministři Jan Kapras a Dominik Čipera.

2.2.3. Spravedlnost nebo msta?

Za politicky motivovanou lze pokládat již casu Jiřího Stříbrného, prvorepublikového politika, jednoho z „mužů 28. října“. Ten byl souzen v lednu 1947 Národním soudem na základě tzv. Velkého retribučního dekretu. Činy za které byl žalován, měly do značné míry vazbu na činnost jím vlastněného vydavatelství, které v době okupace rozhodně nemohlo psát protinacisticky. Stříbrný byl činěn odpovědným za činnosti vydavatelství a kolaborantských

³ Koutek, O., Prokop Drtina - Osud československého demokrata, Ústav pro studium totalitních režimů, Vyšehrad, 2011, str. 243 - 245

⁴ tamtéž, str. 250

aktivistických redaktorů. Podle žaloby obžalovaný „*nastrkuje za sebe své redaktory, kterým přikazuje aktivismus a sám sebe zahaluje do mlčení.*“⁵ Již tehdy je podle žalobců přesvědčen, že budoucí válku Německo prohraje a jeho odstup je tak považován jen za alibismus. Obžaloba proti Stříbrnému měla 50 stran. Zhruba její polovina se ale týkala jeho politické činnosti v době před účinností dekretů a tak ji lze z velké části považovat za irelevantní. Podle dobového tisku se doby okupace dotýkalo pouze 13 stran žaloby. Stříbrný sám v průběhu líčení projevil i nevoli s vedením procesu. Zejména byl znepokojen sestavou soudu, kdy přisedícími byli mimo jiné redaktor Rudého práva a dcera komunistického ministra Zdeňka Nejedlého⁶. K soudu byli připuštěni pouze dva svědci obhajoby z celkem sta navrhaných. Sám Stříbrný se u soudu hájil i tím, že v době okupace odmítl vstoupit do Ligy proti bolševismu, Svazu pro spolupráci s Němci a rovněž poukázal na to, že odmítal psát proněmecké články stejně tak jako činit vystoupení proti emigraci⁷. Jiří Stříbrný byl nakonec odsouzen na doživotí. Tento rozsudek byl kritizován i celou řadou jeho vlastních politických odpůrců. Podle Ladislava Feierabenda, bývalého člena londýnské exilové vlády „*veřejnost neviděla však v něm zrádce republiky a pomahače okupantům...*“. Mnozí viděli v rozsudku soudu i vliv prezidenta Edvarda Beneše, který se vypořádával se svými odpůrci.⁸ Průběh soudního líčení v mnohém vypovídá o tom, jakým směrem se právní kultura v Československu bude v následujícím období ubírat.

2.2.4. Odsouzen v nepřítomnosti

Podobný postavení jako soud s Jiřím Stříbrným měl i retribuční proces proti Janu Antonínu Baťovi. Ten byl obviněn z toho, že podporoval nacistické Německo dodávkami válečného materiálu a z příprav vystěhování českého obyvatelstva do jižní Ameriky. Dva dny před koncem účinnosti retribučního dekretu byl sice z těchto dvou obvinění zproštěn, avšak soud uznal Baťu vinným z toho, že poškozoval zahraniční odboj především tím, že se k němu otevřeně nepřihlásil⁹. Za to byl Jan Antonín Baťa v nepřítomnosti odsouzen na 15 let vězení. Sám přítom zahraniční odboj v průběhu 2. světové války finančně výrazně

⁵ *Vykoupil Libor, Jiří Stříbrný, Portrét politika, Masarykova univerzita, Matice moravská, Brno 2003, str. 219 - 220*

⁶ *tamtéž, str. 218-219*

⁷ *tamtéž, str.221*

⁸ *tamtéž, str. 222*

⁹ mbelza.sweb.cz/Rekapitulace%20kauzy%20Bata.htm

podporoval¹⁰. Baťa, který žil již od okupace v roce 1939 v Brazílii se sám domáhal své přítomnosti u soudu, kde se chtěl vzneseným obviněním bránit, čemuž bylo úřady zabráněno¹¹. Jeho odsouzení lze považovat za politicky, ale především ekonomicky motivované. Rozsudek zabránil tomu, aby mu bylo kompenzováno znárodnění jeho firem v Československu. Jako neodůvodněný byl rozsudek Národního soudu z roku 1947 zrušen až v červnu 2007 Městským soudem v Praze.

2.3. Bezpečnostní orgány nástrojem politického boje

2.3.1. Spiknutí na Slovensku

Jedním z prvních pokusů k využití justice a bezpečnostních orgánů k politickému boji, byl střet komunistů s Demokratickou stranou na Slovensku. Situace na Slovensku byla oproti českým zemím v poválečném období značně odlišná. Zatím co v českých zemích fungovaly mimo Komunistickou stranu ještě další tři politické strany, na Slovensku byla jedinou významnou povolenou nekomunistickou stranou Demokratická strana. Té se podařilo v roce 1946 v parlamentních volbách výrazně zvítězit. Do značné míry to bylo proto, že získala podporu i těch vrstev slovenského obyvatelstva, které v průběhu válečných let podporovaly totalitní ľudácký režim. Vítězství Demokratů bylo pro komunisty nepřijemným překvapením a rozhodli se udělat vše proto, aby postavení demokratů podkopali. Komunisté začali vyvolávat dojem, že slabé místo státu je na Slovensku, kde operují skupiny mající spojení na emigrantské skupiny válečného Slovenského státu, což ohrožuje základy integrity republiky¹². Tento strašák byl účinný i ve směru českých nekomunistických stran, zejména národních socialistů, které tuto tezi rovněž přijaly. Bezpečnostní orgány, které byly do značné míry v rukou komunistů, vyrobily především formou provokací potřebné důkazy a na podzim 1947 došlo k zatčení stovek osob především z řad členů a představitelů Demokratické strany. Orgány státní bezpečnosti držely řadu těchto osob bez vědomí soudu. Státní zastupitelství v Bratislavě poté podalo obžalobu na celkem 14 osob včetně představitelů demokratické strany Jána Kempného a Miloše Bugára, ve které byli viněni z pokusu o rozbití ČSR a obnovy Slovenského

¹⁰ *Ivanov, M., Sága o životě a smrti Jana Bati a jeho bratra Tomáše, Nakladatelství XYZ, Praha 2008, str. 364*

¹¹ *tamtéž str. 368*

¹² *Kaplan, K., Někřavá revoluce, Mladá Fronta, Praha, 1993, str. 86*

státu. 5. listopadu 1947 se situací na Slovensku začala zabývat i pražská vláda. Předseda slovenských Demokratů Jozef Lettrich o několik dní později obvinil ve veřejném vystoupení bezpečnostní orgány z účelového postupu vůči členům jeho strany a porušování zákonů. Následovala rozsáhlá medializace a souboj především s komunistickým tiskem. Celá věc se poté dostala i na jednání branného a bezpečnostního výboru Národního shromáždění¹³. Na konci roku 1947 začalo již i představitelům českých nekomunistických stran docházet, že ve slovenském spiknutí jde především o pokus komunistů dosáhnout mocenské hegemonie. Konstrukce se začala bortit především ve chvíli, kdy se jí začal namísto bezpečnostních orgánů zabývat vyšetřující soudce. Justice v té době nebyla v rukou komunistů a tak obvinění začali vynucená přiznání odvolávat či vysvětlovat. Krachu pokusu o obvinění představitelů Demokratické strany zabránilo pouze převzetí moci komunisty v únoru 1948. Na jaře 1948 se podařilo uspořádat dva procesy. Jozef Kempný a Miloš Bugár byli odsouzeni na 7 a 1 rok vězení. V druhém procesu byl Otto Obuch odsouzen k třiceti letům vězení a Ján Ursíny na sedm let. Spolu s nimi padlo i několik dalších několikaletých trestů¹⁴. Proces se slovenskými „spiklenci“ byl jedním z několika soudních řízení, kterými se komunisté pokusili prokázat oprávněnost převzetí moci během únorové politické krize.

2.3.2. Mostecká špionážní aféra

Další politicky motivovanou kauzou, která měla kořeny ještě v předúnorovém „demokratickém“ období byla tzv. mostecká špionážní aféra. Ta byla rovněž vykonstruována provokací orgánů Státní bezpečnosti a Obranného zpravodajství. Bývalého příslušníka zahraniční československé armády v Sovětském svazu Pravomila Reichla oslovili tři provokatéři ve službách StB s nabídkou přípravy protikomunistické organizace. Reichl jim jistou formu spolupráce přislíbil. Především sestavení seznamu dalších osob vhodných pro zapojení do akce a kontakty na vojenské posádky. Krátce poté bylo zatčeno celkem 36 osob a následovalo trestní oznámení na skupinu Pravomil Reichla a spol. pro špionážní činnost, přípravu nedovoleného ozbrojování a násilné činnosti

¹³ Vondráček, V., Kriminalizace demokratické strany Slovenska v předúnorovém období, In Politické procesy v Československu po roce 1945 a „Případ Slánský“, PRIUS Brno 2005, str. 140 - 142

¹⁴ Kaplan, K., Paleček, P., Komunistický režim a politické procesy v Československu, Barrister & Principal, 2001, str. 55

proti státu¹⁵. Stejně jako u slovenské špionážní aféry se však konstrukce obvinění zhroutila ve chvíli, kdy se šetření dostalo z rukou bezpečnostních orgánů, a obvinění se ocitli v soudní vazbě. I zde se podařilo dostat obviněné před soud jedině díky tomu, že v průběhu vyšetřování došlo k únorovému převratu. Větší část obviněných byla však obvinění zproštěna. Vyneseny byly tři tresty smrti později změněny na doživotí a patnáct let vězení. Několik obviněných bylo odsouzeno do vězení na nejvýše 3 roky¹⁶.

Obě tyto aféry vyhrotily na politické scéně napětí. Ukázaly na silný vliv komunistů v bezpečnostních složkách a jejich nepokrytou snahu zneužívat je pro své mocenské zájmy. Nekomunistické strany se snažily narůstající svévoli Státní bezpečnosti a SNB bránit. Problematika obsazování vedení bezpečnostních orgánů se nakonec stala rozbuškou pro vypuknutí únorové krize v roce 1948, během které se podařilo komunistům zcela uchvátit moc.

¹⁵ Koutek, O., Prokop Drtina - Osud československého demokrata, Ústav pro studium totalitních režimů, Vyšehrad, 2011, str. 299

¹⁶ Kaplan, K., Paleček, P., Komunistický režim a politické procesy v Československu, Barrister & Principal, 2001, str. 55

3. Právo v rukou vítězů

3.1. Vyřizování účtů

Po uchopení moci v únoru 1948 bylo hlavním cílem komunisty ovládnutým represivním aparátem prokázat oprávněnost převratu a eliminovat nekomunistické politiky. V průběhu několika následujících měsíců probíhalo několik soudních procesů a vyšetřování, které měly převzetí moci legitimizovat. Mimo již uvedené kauzy týkající se slovenského spiknutí a mostecké špionážní aféry se jednalo například o tzv. Krajinovu špionážní kancelář. Vladimír Krajina, bývalý generální tajemník Československé strany národně socialistické, měl podle obvinění organizovat špionážní činnost ve spolupráci s funkcionáři vlastní strany. Krajina byl sice ihned po únorovém převratu zatčen, avšak na intervenci prezidenta Beneše zakrátko propuštěn. Poté se mu podařilo uprchnout do zahraničí. Vyšetřovatelům se ale nepodařilo sestavit dostatečně průkaznou žalobu a z více než padesáti obžalovaných byla řada osob osvobozena či odsouzena k relativně mírným trestům¹⁷. Podobně se vyvíjely i další případy. V květnu 1948 byla v několika procesech souzena skupina armádních důstojníků a příslušníků SNB. Obvinění se týkala jejich činnosti během únorového převratu. Při těchto procesech byla řada obviněných i osvobozena a výsledek nepřinesl pro organizátory očekávané výsledky¹⁸.

K prokázání oprávněnosti převratu měl napomoci i soudní proces s bývalým ministrem Drtinou, který se 27. února pokusil o sebevraždu skokem z okna. Vyšetřovatelům se ale nepodařilo sestavit průkazné obvinění a i když vyšetřovatelé navrhovali Drtinovo propuštění z vazby, politická místa trvala na uspořádání procesu¹⁹. Drtina nakonec na svůj soud čekal ve vazbě až do roku 1953, kdy byl odsouzen na 15 let vězení za úklady o republiku a zradu státního tajemství podle zákona č. 50/1923 Sb. Rozsudek dával Drtinovi za vinu, „že řada kolaborantů nejen unikla stíhání vlivem národně socialistické strany...“²⁰.

¹⁷ Kaplan, K., Paleček P., Komunistický režim a politické procesy v Československu, Barrister a Principal, 2001, str. 55

¹⁸ *tamtéž*

¹⁹ Koutek, O., Prokop Drtina - Osud československého demokrata, Ústav pro studium totalitních režimů, Vyšehrad, 2011, str. 359

²⁰ *tamtéž* str. 365

3.1.1. Retribuce opět na scéně

Mimořádné soudnictví bylo jedním z velkých témat sporu komunistů s ostatními politickými stranami, především s národními socialisty. Jedním ze způsobů jak usnadnit postih svých odpůrců bylo po únoru 1948 i obnovení mimořádných lidových soudů a účinnosti tzv. Velkého retribučního dekretu. Evidentně zde šlo o politickou mstu především vůči bývalému ministrovi Drtinovi. Komunisté již v době účinnosti dekretu v letech 1945 až 1947 kritizovali výkon mimořádného soudnictví jako nedostatečný. Ministr Alexej Čepička v březnu 1948 prohlásil: „*Veřejnost bude žasnout nad spravedlností pana doktora Drtiny, až všechny materiály shromáždíme a předložíme lidu*“²¹. Národní shromáždění pak 25. března 1948 zákon č.33/1948 Sb. ze dne 25. března 1948, jímž se obnovuje účinnosti retribučního dekretu a nařízení o lidovém soudnictví a mění některá její ustanovení schválilo. Účinnost retribučního soudnictví byla prodloužena do 31. prosince 1948. Podle dobového hodnocení právníckého tisku byla hlavním motivem snaha „*napravit nespravedlnosti způsobené drtinovskou justicí, která osvobozovala, nebo mírně trestala kolaborovavší továrníky a velkostatkáře*“²². Výsledek této kampaně však nebyl nijak oslnivý. Ani justici, která již nebyla podřízena kontrole demokratické moci, se nepodařilo naplnit sliby a projednat všechny případy doposud nepotrestaných provinilců. Zato se však stala nástrojem msty. Samotný Vladimír Krajina byl v rámci obnovené retribuční odsouzen v nepřítomnosti na 25 let vězení. Oživena byla obvinění, která proti němu byla vznášena již v roce 1946. Krajina byl jako přední představitel domácího odboje v roce 1943 zatčen Gestapem a vězněn v Terezínské pevnosti jako prominentní vězeň. Bezpečnostní orgány získaly podvodně od vyslýchaného K.H. Franka výpověď, podle které měl Krajina poskytnout Gestapu informace o domácím odboji. Toto obvinění vůči Krajinovi však Frank později při konfrontaci popřel²³.

3.2. Upevňování režimu

Nový režim měl sice podporu velké části obyvatel, avšak ti, kteří s totalizujícími praktikami nesouhlasili, dávali často svůj odpor najevo. V průběhu

²¹ Pernes, Pospíšil, Lukáš, Alexej Čepička, Šedá eminence rudého režimu, Brána 2008, str. 149

²² Růžek, A., Rok 1948 v trestním právu, Právník, 5-6/1949, str. 225

²³ Koutek, O., Prokop Drtina - Osud československého demokrata, Ústav pro studium totalitních režimů, Vyšehrad, 2011, str. 210

roku 1948 patřily k nejvýznamnějším protirežimním vystoupením události spojené s XI. všesokolským sletem a pohřeb již bývalého československého prezidenta Edvarda Beneše v září. Již v jarních měsících se objevovaly protikomunistické letáky. Protože tyto aktivity nepolevovaly, rozhodl se režim zakročit. Během několika měsíců činil počet odsouzených za podobné aktivity okolo 1500²⁴.

Totalitní režim, začal razit teorii tzv. zostřujícího se třídního boje. Tato teze, která přišla do Československa ze Sovětského svazu, hlásala, že s rostoucími úspěchy při budování socialismu poroste i úsilí nepřátel nových pořádků vývoj zvrátit. Nový režim proto musí na rostoucí úsilí nepřátel reagovat zostřující se perzekucí. Podle slov generálního tajemníka KSČ Rudolfa Slánského bylo třeba učinit „ostrá administrativní opatření proti reakci“ a přestat jen hrozit²⁵.

3.2.1. Zpřísnování sankcí

I když se nastupující komunistické moci dařilo v boji proti svým ideovým odpůrcům používat dosavadní trestní zákony k represí, nebyly jejich možnosti považovány za dostatečné. Již na podzim byl vydán zákon č. 231/1948 Sb. na ochranu lidově-demokratické republiky, který nahradil zákon z č. 50/1923 Sb. z. a n. na ochranu republiky. Nově vzniklý zákon nejen že dosavadní trestní sazby výrazně zpřísnil, ale zavedl trestnost řady dalších skutkových podstat. Podle tvůrců zákona sloužil zákon z roku 1923 k ochraně „*panství buržoazie v první republice a nemohl sloužit i republice lidově demokratické*“²⁶. Důvodové zpráva k vládnímu návrhu hovoří o tom, že „*Události let 1938 až 1945 ukázaly, že nepřátelé republiky ...dovedli zneužití slabin dosavadní trestní ochrany státu.... Ochranu státu poskytovanou dosud zákonem č. 50/1923 Sb. bylo tudíž třeba náležitě zvýšiti*“.²⁷ Spolu s prvorepublikovou úpravou je společným rysem ochrana státu jako takového a jeho územní celistvosti. Nově však je chráněno i tzv. lidově demokratické zřízení státu a společenská nebo hospodářská soustava. O zpřísnění sankcí svědčí již §1 tohoto zákona, který definuje a stanovuje tresty za velezradu. Ten kdo se podle odst. 1 pokusí mimo jiné zničit samostatnost nebo ústavní jednotnost republiky, odtrhnout od republiky část území, zničit nebo

²⁴ Kaplan, K., Paleček, P., Komunistický režim a politické procesy v Československu, Barrister & Principal, 2001, str. 56

²⁵ Kaplan K., Nekrvavá revoluce, Mladá fronta, 1993, str. 183

²⁶ Růžek, A., Rok 1948 v trestním právu, Právník 5-6/1949, str. 227

²⁷ www.psp.cz/eknih/1948ns/tisky/t0094_02.htm

rozvrátit lidově demokratické zřízení, mohl být podle tohoto zákona potrestán těžkým žalářem od deseti do pětadvaceti let či doživotím. Ve druhém odstavci § 1 jsou navíc definovány podmínky, za jakých lze za takový čin uložit i trest smrti. Oproti tomu v analogickém ustanovení zákona č. 50/1923 Sb. z. a n., kterým je §1, je za obdobné trestné činy definované jako úklady o republiku stanoven trest od pěti do dvaceti let vězení a za zvláště přitěžujících okolností doživotním vězením. Podobně rozdílné jsou i trestní sazby za sdružování proti státu. Zatímco §2 zák. č. 231/1948 Sb. stanovuje za spolčení „*za účelem podvracení samostatnosti, ústavní jednotnosti nebo územní celistvosti republiky, anebo její lidově demokratické zřízení*“ trest vězení od 3 měsíců do tří let, §17 zákona 50/1923 Sb. z.a n. stanovuje za obdobně definovaný čin vězení od jednoho měsíce do dvou let. Zpřísněné sankce přináší nový zákon i u pobuřování. V §3 je za tento skutek stanoveno vězení od 3 měsíců do tří let, zatímco v analogickém ustanovení zákona z roku 1923 dosahuje sankce za obdobně definovaný skutek jednoho měsíce až dvou let (§14, odst.1).

Mnohem výraznější je zpřísnění trestů za činy spojené s vyzvědačství a proviněním proti státnímu tajemství. V §5 zákona na ochranu lidově demokratické republiky je stanoven trest od deseti do pětadvaceti let vězení či doživotí. V odst. 2 jsou pak definovány podmínky, za jakých je umožněno uložení trestu smrti. Prvorepubliková úprava za obdobné trestné činy stanovovala v § 5 zák. 50/1923 Sb. z. a n. zrada státního tajemství, pouze pět až deset let vězení. Pouze v § 6, který stanovuje sankce za vojenskou zradu, bylo umožněno udělit trest v rozmezí pěti až dvaceti let, či doživotí. Uložení trestu smrti bylo přípustné pouze na základě § 1 zákona č. 130/1936 Sb. z. a n., kterým byl v předválečném období ohrožení republiky zákon č. 50/1923 Sb. novelizován. Trest smrti byl přípustný pouze v případě zvláště přitěžujících okolností s ohledem na „*služební nebo smluvní poměr*“ (§1, písm.a) odsouzeného. Podobně došlo k výraznému zvýšení sankcí i u trestných činů týkajících se vojenské problematiky. Deset až pětadvacet let vězení bylo v § 10 (válečné škůdnictví) stanoveno jako trest pro toho, „*kdo za branné pohotovosti státu nebo v době ozbrojeného napadení republiky anebo v době, kdy se konají zvýšená bezpečnostní opatření pro obranu státu, způsobí škodu obraně nebo vojenským podnikům republiky nebo jejího spojence, anebo opatří nepříteli prospěch nebo ho jakkoliv podporuje...*“. Za přitěžujících okolností bylo za tento čin možné uložit i trest smrti. Zpřísněny byly i sankce za nedovolené zpravodajství. Zatímco § 23 zák. č.50/1923 Sb. z. a n. trestal

rozšiřování informací o vojsku či jiných skutečnostech důležitých k obraně státu osmi dny až šesti měsíci vězení, v § 12 zák. č. 231/1948 Sb. je za obdobný čin stanoven trest od jednoho měsíce do 1 roku vězení.

K zvýšení sankcí došlo u trestných činů proti vnitřní bezpečnosti státu uvedených v hlavě III. Pouze trest smrti byl ustanoven v § 14, který trestal vraždu či její pokus na prezidentu republiky či ostatních ústavních činitelích. Stejný trest byl stanoven i pro toho, kdo k takovému pokusu působil i když čin nebyl dokonán. Oproti tomu zákon na ochranu republiky z roku 1923 stanovuje v § 7 za útok na ústavní činitele s cílem vraždy trest doživotního vězení. Zároveň však v odstavci 4 připouští i trestání přísnější pokud platné právo takový trest připouští, ale i možnost nižšího trestu v rozmezí od deseti do dvaceti let, pokud se ukázalo na menší míru účasti na činu. Zpřísněny byly i sankce za ublížení cti prezidenta republiky. V § 23 je za tento čin stanoven trest od jednoho měsíce do jednoho roku vězení, avšak za stanovených podmínek byl stanoven trest od tří měsíců do tří let. Zákon z roku 1923 za tento čin stanovoval v § 11 trest pouze od osmi dnů do šesti měsíců a za přitěžujících okolností od jednoho měsíce do jednoho roku. Nově zákon stanovil trestnost propagace fašismu a podobného hnutí. V § 25 byl za tento zločin stanoven trest od jednoho roku do pěti let. Zvýšená sazba za tento čin byla stanovena na pět až deset let vězení za předpokladu, že tak bylo činěno prostřednictvím tisku filmu a rozhlasu či obdobným způsobem (§25, odst. 2). Za branné pohotovosti státu či vojenského napadení činila trestní sazba deset až dvacet pět let vězení (odst. 3). Výrazné ideologicky motivované bylo ustanovení § 28 zneužití úřadu duchovního nebo jiné podobné funkce. Od jednoho měsíce do jednoho roku vězení mohl být potrestán ten, „*kdo zneužije výkonu svého úřadu duchovního nebo podobné své náboženské funkce k vykonávání vlivu na věci politického života ve směru nepřiznivém lidově demokratickému řádu republiky*“. Zajímavé srovnání zde nabízí zákon 50/1923 Sb. z. a n. Ten podobné ustanovení neobsahuje, avšak v závěrečných ustanoveních v § 28 označuje za přitěžující okolnost pro výměru trestu, pokud byl čin trestaný podle tohoto zákona spáchán mj. duchovním, či v „*místech nebo za okolností vyžadujících zvláštní vážnosti (jako jsou veřejnoprávní sbory, úřady, školy, místa určená pro bohoslužbu)*“. V ustanoveních zákona se projevil i specifický vztah k Sovětskému svazu a ostatním zemím východního bloku vytvořením ustanovení o vyzvědačství vůči spojenci (§6). Stíháno tak mohlo být i jednání, které směřovalo proti zájmům cizích států.

Především v hospodářské oblasti byly stanoveny přísné tresty za sabotáž a ohrožení jednotného hospodářského plánu. Definice sabotáže byla velmi široká. Podle § 36 se jí dopustil ten, kdo „*neplní nebo poruší povinnost vyplývající z jeho veřejné funkce, úřadu, služby, povolání nebo zaměstnání, nebo plnění takové povinnosti obchází...*“. Ze slov zákona tak jasně vyplývá, že porušení zákona se lze dopustit i zcela banálním porušením pracovních povinností. V praxi tedy záleželo jen na tom, zda byl nějaký skutek za sabotáž prohlášen a jak s takovým obviněním naložil vyšetřovatel a soud.

3.2.2. Nový soud pro politické procesy

Na schválení zákona 231/1948 Sb. navazovalo zřízení Státního soudu zákonem 232/1948 Sb. Jeho úkolem bylo soudit delikty podle schváleného zákona na ochranu lidově demokratické republiky. Vytvořen tak byl speciální soud pro politicky motivované procesy. Rozhodoval v pětičlenných senátech složených z předsedy, dalších dvou profesionálních soudců a dvou soudců z lidu. V čele Státního soudu stál prezident, jehož úkolem bylo mimo jiné jmenovat vyšetřujícího soudce. Dále byli členy soudu, viceprezidenti, občanští a vojenští soudci a soudci z lidu. Žalobu podával u soudu státní prokurátor, který byl podřízen přímo ministru spravedlnosti. Soudní řízení probíhalo podle trestního řádu z roku 1873 modifikovaným některými ustanoveními zákona 232/1948 Sb.²⁸ Státní soud sídlil v Praze a měl pobočky v Brně a v Bratislavě. Měl několik senátů, z nichž některé byly specializovány. Existovaly například senáty pro kauzy spojené s církvemi, či hospodářskými sabotážemi. Činnost Státního soudu byla ukončena až na konci roku 1952 v souvislosti se schválením ústavního zákona č. 64/1952 Sb. o soudech a prokuratuře a zákona č. 66/1952 Sb. o organizaci soudů (§52). Jeho pravomoci převzaly krajské soudy.

3.2.3. Bez soudu do otroctví

Jedním ze způsobů jak upevnit režim, pokořit jeho odpůrce a preventivně zapůsobit, bylo i vytvoření systému táborů nucených prací (TNP). Legislativním podkladem pro jejich vznik byl Zákon č. 247/1948 Sb. o táborech nucené práce, který Národní shromáždění schválilo necelé 3 týdny po nechvalně proslulém zákonu na ochranu lidově demokratické republiky. I když byla hlavní inspirací

²⁸ Kuklík, J. a kol. Dějiny Československého práva 1945 – 1989, Auditorium 2011, str. 111

pro jeho vznik sovětská praxe, měl systém kořeny i v českém prostředí a to nikoliv z daleké historie. Nedobrovolnou práci uzákoňovaly rakouské patenty č. 89 a 90/1889 ř.z. o donucovacích pracovních a polepšovacích ústavech, které převzala i první republika, ale i nucené pracovní kolonie dle zákona č. 102/1929 Sb. z. a n. a vládním nařízením č. 72/1939 Sb. z. a n. o kárných pracovních táborech. Do táborů měly být zařazovány osoby, které se vyhýbaly práci a ohrožovaly budování lidově demokratického zřízení či hospodářský život. Stejně tak byly tábory určeny i pro internaci osob odsouzených na základě zákona na ochranu lidově demokratické republiky zákonů č. 15 a 17/1947 Sb. (stíhání černého trhu, a obdobných pletich a ohrožování hospodářského plánu).

O tom, jaký byl pravý účel zákona, výmluvně vypovídají slova poslance Národního shromáždění Jana Němce během parlamentní debaty: *„Dáváme našemu pracujícímu lidu do rukou novou zbraň, zbraň zákona o táborech nucené práce. Pokládáme za svou povinnost, abychom nejenom zařadili do těchto táborů lidi, kteří se vyhýbají práci, ale abychom také odstranili hospodářskou základnu, ze které vedou své útoky²⁹“*. Zákon se tak stal nástrojem pro eliminaci celých skupin obyvatel, které stály v cestě při socializaci společnosti. Umožnil jednoduše bez komplikací spojených s trestním stíháním, tyto osoby zbavit svobody, vyřadit z občanského života a přinutit k otrocké práci.

O zařazení do těchto táborů rozhodovaly tříčlenné komise krajských národních výborů. Osoby k zařazení do těchto táborů pak vyhledávaly národní výbory, orgány SNB a Národní fronty³⁰. Doba pobytu v táborech se pohybovala od 3 měsíců do dvou let, ale mohla být i prodlužována. K úpravě podmínek pro zařazování do TNP došlo v roce 1950 spolu s přijetím nového trestního zákona a trestního zákona správního. Trestní zákon umožňoval prodloužení trestu zařazením do TNP osobám, které ve výkonu trestu *„neprokázaly svou práci a svým chováním polepšení opravňující naději, že povede řádný život pracujícího člověka.“* (§ 36, zák. 6/1950 Sb.). O zařazení těchto osob opět rozhodovala komise krajského národního výboru na žádost prokurátora. Motivací pro vznik těchto táborů nebyla jen snaha o eliminaci nepřátel nového režimu. Tábory nucené práce umožňovaly řešit i problémy nedostatku pracovní síly pro těžký průmysl a doly. Zvláště v situaci, když těchto provozů byli repatriováni němečtí váleční zajatci, kteří v nich byli využíváni od skončení druhé světové války.

²⁹ www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/015schuz/s015006.htm

³⁰ Kuklík, J. a kol., Dějiny Československého práva 1945 – 1989, Auditorium 2011, str. 121 - 122

3.3. Právnícká dvouletka

Právo se v Československu na konci čtyřicátých a na začátku padesátých let stalo pouhou zástěrkou pro třídní boj nově nastoupivšího režimu. Úkolem soudců i prokurátorů bylo aplikovat pozitivní právo, namnoze vzniklé v době první republiky či Rakouska - Uherska v nové společenské realitě. Československá společnost byla obzvláště v prvních pěti letech komunistického režimu zasažena aktivismem, což přirozeně vedlo i k prosazení aktivismu soudcovského³¹. Ideálem té doby byl jedinec, který se aktivně účastní výstavby socialistické společnosti. I velká část příslušníků justice v té době nechtěla zůstat stranou. Jak v roce 1953 cituje tehdejší přední právní teoretik Viktor Knapp sovětského akademika Vyšinského: „*místo (právní) vědy je v přední bojové linii, že vědecká pracovna je kovárna, v níž se kovají zbraně pro boj dělnické třídy..... v přední bojové linii bojují i právní praktikové, právníci v justici.....*“³².

Komunistický režim hodlal společnosti zcela změnit ve slepé víře v přechod k beztřídní společnosti. Zpřísněním sankcí proti svým odpůrcům, které bylo realizováno schválením zákona 231/1948 Sb. nemohly změny v justici skončit. Novému uspořádání společnosti nemohly vyhovovat zákony, které byly v platnosti desítky let, a proto bylo rozhodnuto o postupné rekodifikaci celého právního systému. Rovněž tak bylo pro upevnění režimu potřebné zajistit personální obměnu v justici.

I když se velká část soudců i žalobců nově vzniklým podmínkám přizpůsobovala, ne všichni byli považováni za dostatečně spolehlivé. Vládní program, který byl předložen Národnímu shromáždění na jeho zasedání 1. června 1948, uvádí, že právní a organizační výstavba „*se musí přizpůsobit všem hospodářským změnám, které přinesly národní a demokratická revoluce a které dovršily únorové události*“³³. Klement Gottwald na zasedání Ústředního výboru

³¹ Kühn, Z., Ideologie aplikace práva v době reálného socialismu, in Bobek, Molek, Šimíček (eds.), Komunistické právo v Československu, Kapitoly z dějin bezpráví, Mezinárodní politologický ústav, Masarykova univerzita Brno, 2009, str. 61

³² Kühn, Z., Ideologie aplikace práva v době reálného socialismu, in Bobek, Molek, Šimíček (eds.), Komunistické právo v Československu, Kapitoly z dějin bezpráví, Mezinárodní politologický ústav, Masarykova univerzita Brno, 2009, str. 66

³³ Kuklík, J. a kol. Dějiny Československého práva 1945 – 1989, Auditorium 2011, str. 87

KSČ v červnu 1948 prohlásil za žádoucí „*likvidovat nemožný stav, kdy u nás platily zákony ještě z doby Marie Teresie*“³⁴.

Vláda svými usneseními ze 7. a 14. července 1948 uložila ministerstvu spravedlnosti přípravu rekodifikace procesních i hmotně právních norem, které patřily do jeho působnosti. Stejně tak dostalo ministerstvo spravedlnosti za úkol připravit i reorganizaci soudnictví. Za jisté pozitivum tohoto procesu lze považovat unifikační efekt tohoto procesu, protože nově vytvořené normy měly již platit jednotně pro celé území Československé republiky, zatímco doposud fungoval dualismus. Rovněž mělo dojít i k odstranění roztříštěnosti a sjednocení materie. Doposud zůstávaly v platnosti rakouský trestní zákoník z roku 1852 a trestní řád z roku 1853. Na Slovensku zůstával v platnosti uherský trestní zákon z roku 1878, přestupkový zákon z roku 1879 a soudní trestní řád z roku 1896. Mimo to v průběhu desítek let byla přijata řada dalších novelizací a dílčích úprav. Je třeba dodat, že snahy o rekodifikaci hmotného i procesní trestního práva se objevily již v meziválečném období³⁵. Jednotnému trestnímu zákoníku měly nově podléhat jak civilní osoby, tak i osoby podléhající vojenskému trestnímu zákoníku z roku 1855. Tak byly položeny základy pro tzv. právníkou dvouletku, která dovršila destrukci právního řádu.

3.3.1. Zlidovění soudnictví

Zásadním způsobem byla organizace soudnictví změněna zákonem č. 319/1948 o zlidovění soudnictví spolu se zákonem č. 320/1948 Sb. o územní organizaci krajských a okresních soudů. Soudy podle zákona rozhodovaly v senátech v první instanci ve složení předsedy, kterým byl soudce z povolání a dvou přísedících, soudců z lidu. V druhé instanci soud rozhodoval v pětičlenném senátu ve složení dvou soudců z povolání a tří soudců z lidu. Předsedou byl vždy jeden z profesionálních soudců. V praxi tak docházelo k tomu, že soudci z lidu se zúčastňovali i rozhodování Nejvyššího soudu a to ve složení tři soudci z povolání a dva soudci z lidu. Zde se mimo jiné rozhodovalo i o stížnostech pro porušení zákona, charakteristických vysokou náročností na odbornost soudce³⁶.

³⁴ *tamtéž*

³⁵ *Gřivna, T.*, Trestní právo hmotné, in in *Bobek, Molek, Šimíček (eds.)*, Komunistické právo v Československu, Kapitoly z dějin bezpráví, Mezinárodní politologický ústav, Masarykova univerzita Brno, 2009, str. 66
str. 559

³⁶ *Vojáček, Schelle, Knoll*, České právní dějiny, 2. vydání, Aleš Čeněk Plzeň 2010, str. 539

3.3.2. Personální obměna justice

Soudy, tak jak je nová moc převzala z předtotalitního období, považovali vedoucí komunističtí představitelé, tak i jím naklonění právní teoretici za nástroj buržoazie k prosazování vlastních zájmů. Celý proces zlidovění soudnictví měl tento stav zásadně změnit. Nová ustanovení zákona „*proměňuje soudy v orgán, který odpovídá třídní povaze lidově demokratického státu. Nejen to: nový zákon přetváří soudy v přímý orgán lidové demokracie, v jeden z nástrojů brzkého vybudování socialismu*“³⁷.

Decimace československé právnické obce začala již záhy po únoru 1948. Z obou existujících právnických fakult byly akčními výbory odstranění nespolehliví profesori a docenti a mnozí další byli postupně donuceni k odchodu do penze. Při studijních prověrkách byla ze studia vyloučena i nemalá část studentů a nakonec byla v roce 1951 vládním nařízením 81/1950 Sb. zrušena brněnská právnická fakulta jako „*bašta reakčního normativismu*“³⁸

Skutečnou smrtící ranou pro odbornost a alespoň poslední zbytky nestrannosti justice byl nástup tzv. „lidových soudců“ a „dělnických prokurátorů“ do justičního aparátu. Tito „právníci“ získali své vzdělání v rychlokurzech, jako byla například Právnická škola pracujících, které byly organizovány od roku 1949. Mnozí z těchto absolventů postrádali dokonce i středoškolské vzdělání. Jedinou jejich předností byla důvěra komunistické strany a nenávisť k třídnímu nepříteli. Charakteristická pro ně byla nedůvěra k dosavadní právní kultuře. O poměrech mezi absolventy těchto rychlokurzů vypovídá názor dělnického prokurátora Pavla Uhlíře, který na konferenci o Stalinově významu pro československou právní vědu kritizuje „socialistickou“ právní vědu jako málo lidovou a současně se vyznává ze zášti k „*předpřevratové právní kultuře*“³⁹.

Tlak na rychlé doplnění většího množství soudů a prokurátorů však nebyl způsoben jen propuštěním nejméně spolehlivé části soudcovského stavu. Po roce 1948 bylo ze zhruba 2 tisíc soudců propuštěno z politických důvodů přibližně 10 procent. Justice utrpěla značné personální ztráty již v průběhu druhé světové války. Největší obětí nacistického teroru byly společenské elity, což se nemohlo vyhnout ani právnické komunitě. Po skončení války zůstávala přibližně polovina

³⁷ Boura, F., Od buržoazního k lidově demokratickému soudnictví, Právník, 3-4/1949, str. 129

³⁸ Maršálek, P., Proměny české právní vědy, in Malý, K., Soukup, L., Vývoj práva v Československu letech 1945-1989, Karolinum 2004

³⁹ Kuklík, J. a kol. Dějiny československého práva 1945 – 1989, Auditorium 2011, str. 288

soudcovských míst neobsazena a podobná situace byla i v okolních zemích⁴⁰. Situace v justici tak byla na začátku 50 let velmi složitá. Její personální obsazení sestávalo z části ze soudců, kteří zastávali své posty již v době předmnichovské republiky a dokázali se novým podmínkám přizpůsobit. Kromě postupně nastoupivších soudců, kteří přicházeli s řádně ukončeným studiem z právnických fakult „obohatili“ justici absolventi rychlokurzů. Vzhledem k tomu, že nedostatek základního vzdělání dělnických soudců a prokurátorů zjevně snižoval autoritu justice v očích veřejnosti, byla i autorům této metody zřejmá neudržitelnost stávající praxe. Důvodem jejich rozladění bylo i to, že dělničtí kádři v justici odmítali dálkové studium právnické fakulty. Příliš velkou moc těchto dělnických kádrů kritizoval v roce 1953 i prezident Antonín Zápotocký, který poukazoval na to, že se tito „nevzdělávali a politicky stagnovali“. *„Rychlé vyzvedávání těchto kádrů, nekritické prostředí, vedlo u mnohých ke škodlivým názorům, že k vedoucí funkci ve státním aparátě postačí dělnický charakter“*⁴¹. Nepříznivá situace v úrovni posluchačů dělnických právnických internátních škol vedla k souběžnému zavedení i krátkodobých internátních kurzů, které zajistily alespoň středoškolské vzdělání. Jejich absolventi poté byli jako privilegovaní studenti přijati na klasické právnické fakulty⁴². I přes snahu o podřízení justice komunistické ideologii se však tato snaha prosazovala velmi pomalu. Ještě v prvním vydání nového časopisu Socialistická zákonnost v roce 1953 si dr. Jaroslav Kokeš stěžuje na nedostatek političnosti a stranickosti rozhodnutí soudů⁴³.

3.3.3. Advokacie v okovech

Podřízena politické moci musela být i advokacie. Likvidace její nezávislosti byla zahájena již bezprostředně po únoru 1948. Již 25. února převzal vedení Advokátní komory prokomunistický Akční výbor. Ministr spravedlnosti Alexej Čepička poté rozhodl dekretem o rozpuštění výboru advokátní komory a zřídil její správní komisi. Advokacie tak ztratila svůj samosprávný status. Akční výbory advokátních komor v následujících měsících prováděly čistky, kdy vydávaly potvrzení o tom, že příslušný advokát *„je zatím oprávněn vykonávat*

⁴⁰ tamtéž

⁴¹ Kaplan, K., Nebezpečná bezpečnost, Doplněk Brno, 1999, str.106

⁴² Motejl, O., Soudnictví a jeho správa, in Bobek, Molek, Šimíček (eds), Komunistické právo v Československu, Kapitoly z dějin bezpráví, Mezinárodní politologický ústav, Masarykova univerzita Brno, 2009, str. 817

⁴³ Kokeš, J., Socialistická zákonnost, 1953, str. 11

advokacii a zastupovati strany před soudy a úřady“. Dalším krokem k podřízení advokacie politické moci bylo schválení zákona o advokacii č. 322/1948 Sb. Vykonávat advokacii bylo nově možné pouze v rámci Krajských sdružení advokátů a Ústředního sdružení advokátů v Praze. Podmínkou pro výkon advokátní praxe byla nově stanovena oddanost lidově demokratickému zřízení, což příslušný uchazeč stvrzoval svým slibem. I tak však byla možnost obhajoby značně omezena. V jednání před Státním soudem směli vystupovat pouze advokáti ze zvláštního seznamu. Přesto se však i přes veškeré překážky mezi nimi našli i tací lidé, kteří se snažili v politických procesech o účinnou obhajobu⁴⁴.

3.3.4. Rekodifikace práva

Na ministerstvu spravedlnosti byly ještě v druhé polovině roku 1948 zahájeny práce na přípravě nových zákonů jak v oblasti práva trestního, tak i v ostatních oblastech práva. Vznikl kodifikační odbor a přípravy jednotlivých zákonů byly svěřeny kodifikačním komisím a subkomisím. Příprava zákonů probíhala ve spolupráci s právní komisí Ústředního výboru KSČ. Pro spolupráci na kodifikaci byli osloveni někteří profesori, soudy a státní zastupitelství. Do komise se řada profesorů iniciativně hlásila, i když řada z nich byla považována za „buržoazní“ právní vědce. Při přípravě zákonů byla snaha využívat zkušenosti i z ostatních tzv. lidově demokratických států, především ze Sovětského svazu. Pro tento účel bylo zřízeno i zvláštní studijní oddělení, které mělo především sovětské zákonodárství sledovat.

Žádoucím byl i tzv. lidový prvek a tak byli k účasti přizváni i zástupci podniků, odborů a společenských organizací⁴⁵. Cílem kodifikace bylo znění zákonů zjednodušit tak, aby právo bylo srozumitelné všem společenským vrstvám. Podle vzpomínek jednoho z dělníků, který se účastnil přípravy zákonů v kodifikační komisi, bylo jejich úkolem „*bdít svým dělnickým rozumem nad tím, aby i člověk prostý mu mohl porozumět*“⁴⁶. V konečné fázi přípravy zákonů probíhala rovněž veřejná diskuse jak s poslanci Národního shromáždění, tak i s dělníky a zástupci společenských organizací.

⁴⁴ Balík, S., Advokacie, in Bobek, Molek, Šimíček (eds), Komunistické právo v Československu, Kapitoly z dějin bezpráví, Mezinárodní politologický ústav, Masarykova univerzita Brno, 2009, str. 895-899

⁴⁵ Kuklík J. a kol. Dějiny československého práva 1945 – 1989, Auditorium 2011, str. 88

⁴⁶ tamtéž str. 91

Nově vzniklé právo mělo být čistě třídní. To samo dokládá i vyjádření řady politiků i právních odborníků té doby. Klement Gottwald, ve své odpovědi na pozdrav z IV. sjezdu československých právníků v září 1949 napsal: „*Končíme především s představou práva, jak ji vytvořila kapitalistická společnost. Právo za kapitalismu, halící se v hábit nadstranickosti a nadtřídnosti, bylo ve skutečnosti.... obhajobou vykořisťování a násilí..... Takové právo my dnes ovšem nepotřebujeme, nechceme a neuznáváme...potřebujeme nové právo...., které je zbraní proti nepřátelům lidu a socialismu.nikoliv již lživé “nadtřídní a nepolitické právo....“⁴⁷. Podobně ideologicky zněla i rezoluce ze samotného sjezdu, kde se delegáti zavázali „zvýšit bdělost a ostrážitost proti nepřátelům pracujícího lidu atvrdě a spravedlivě potírat všechny škůdce pracujícího lidu a lidově demokratické republiky“. ⁴⁸ Právo bylo chápáno jako třídně podmíněný nástroj prosazení společenských změn. O tom svědčí i základní teze legislativních pravidel z roku 1949, podle kterých měly nové zákony sloužit:*

- *potřebám a funkci lidově demokratického státu a byly jasným výrazem proměn hospodářské, politické a třídní struktury společnosti*
- *byly nástrojem, který aktivně působí při výstavbě socialismu*
- *který svým obsahem podporuje další vývoj a umožňuje jej svou pružností*
- *zajišťuje vše, čeho již na cestě k socialismu dosaženo.⁴⁹*

3.3.4.1 Trestní zákon

Nový trestní zákon byl Národním shromážděním schválen 12. července 1950. Publikován byl ve Sbírce zákonů jako zákon č. 86/1950 Sb. V samotném § 1 trestního zákona zákonodárce jako jeho účel uvádí ochranu lidově demokratické republiky, její socialistické výstavby, zájmy pracujícího lidu a jednotlivce a výchovu k dodržování k socialistickému soužití.

Zákon přinesl do českého trestního práva nové pojetí trestného činu, kdy byla opuštěna tripartice zločin – přečin – přestupek. Trestní zákon z roku 1950 nově zavedl požadavek, aby jednání, kterého se pachatel dopustil, bylo nebezpečné pro společnost (§2) a pachatel jej zaviniil. Došlo tak k přechodu od formálního k materiálně – formálnímu pojetí. Pokud čin nevykazoval pro společnost nebezpečnost se naopak nejednalo o čin trestný, i když takový čin

⁴⁷ Odpověď presidenta republiky na pozdravnou adresu sjezdu čs. právníků, Právník 9/1949, str. 397

⁴⁸ Resoluce sjezdu čs. právníků, Právník 9/1949, str. 399

⁴⁹ Kukulík J. a kol. Dějiny československého práva 1945 – 1989, Auditorium 2011, str. 92

formální znaky trestného činu uvedené v zákoně vykazoval. Zákon však nebezpečnost pro společnost blíže nekonkretizoval⁵⁰. Úskalím zákona byla mimo jiné široká koncepce pokusu trestného činu. Bližší vymezení takového jednání v zákoně chybělo, avšak stačilo, aby toto bylo společensky nebezpečné a pachatel se jej dopustil s úmyslem způsobení výsledku uvedeného v zákoně (§5)⁵¹. Sankce byly rozděleny na tresty a ochranná opatření. Ideologickou podmíněnost dokazuje znění §17, podle kterého je účelem trestu zneškodnit nepřátele pracujícího lidu, zabránit pachateli v dalším páchání trestné činnosti a vychovávat ho k tomu, aby dodržoval pravidla socialistického soužití. Rovněž měly tresty působit výchovně na společnost. Politicko-represivní charakter zákona potvrzovalo i ustanovení o přitěžujících okolnostech. Podle §220 písm. a) se za přitěžující okolnost považuje to, „že pachatel projevil trestným činem nepřátelství k lidově demokratickému řádu“.

Trestní zákon byl rozdělen na obecnou a zvláštní část. Zvláštní část se pak členila na deset hlav. První hlava zvláštní části se týkala trestných činů proti republice a přebírala téměř v nezměněné podobě příslušná ustanovení zákona na ochranu lidově demokratické republiky č. 231/1948 Sb. U řady skutkových podstat byl jako jediná sankce stanoven trest smrti. Týkalo se to například trestného činu velezrady podle § 78 odst. 3, § 86 odst. 3 vyzvědačství, § 99 odst. 3 válečného škůdnictví. Pouze ustanovení § 29 obecné části umožňovalo místo trestu smrti uložení trestu doživotního vězení pouze v případech, kdy by trest smrti byl s ohledem na osobnost pachatele, nebo k závažnosti polehčujících okolností nepřiměřeně přísný. V tomto ustanovení došlo oproti zákonu 231/1948 Sb. k umožnění zmírnění sankce v ojedinělých případech. K výraznému zpřísnění sankcí bylo přistoupeno v nové úpravě trestného činu sabotáže. Ta byla nově definována ve dvou paragrafech. Ustanovení § 84 navazovalo na úpravu v Zákoně č. 165/1946 Sb. o trestní ochraně národních podniků, znárodněných podniků a podniků pod národní správou. V §1 tohoto zákona bylo poškození budov strojů a zařízení ve znárodněných podnicích trestáno jedním až pěti lety vězení. Vyšší trest bylo možno uložit jen za zvlášť stanovených podmínek. Uložení trestu smrti bylo v předúnorové úpravě možné jen v případě, že došlo k předvídatelnému usmrcení osoby. Podle trestního zákona z roku 1950 byl za spáchání sabotáže v §

⁵⁰ Gřivna T., Trestní právo hmotné, in Bobek, Molek, Šimíček (eds.), Komunistické právo v Československu, Kapitoly z dějin bezpráví, Mezinárodní politologický ústav, Masarykova univerzita Brno, 2009,562

⁵¹ tamtéž

84 stanoven trest v rozmezí od deseti do pětadvaceti let. Za přitěžujících okolností bylo nově umožněno podle odst. 3 uložit trest smrti nebo odnětí svobody na doživotí. Druhá část ustanovení o sabotáži obsažená v § 85 je převzata z § 36 zák. č. 231/1948 Sb. Nesplnění či porušení povinností při výkonu povolání, zaměstnání či služby s úmyslem maření plnění jednotného hospodářského plánu či způsobit poruchu úřadu, či podniku bylo podle nového trestního zákona trestáno vězením od pěti do deseti let. Zákon na ochranu lidově demokratické republiky 231/1948 Sb. tuto sazbu stanovil pouze v případě, že k obdobnému trestnému činu došlo za přitěžujících okolností. Nová úprava za přitěžujících okolností stanovovala v § 85 trest deset až pětadvacet let vězení a za stanovených podmínek i doživotí či trest smrti.

Zákon zachovával velmi přísné sankce za nedovolené opuštění republiky. V § 95 za něj stanovoval trest od jednoho do pěti let. Zároveň bylo za tento čin vyloučeno podmíněčné odsouzení. Oproti ustanovení § 40 zákona 231/1948 Sb. však v nové úpravě chybí podmínka, že se tohoto činu pachatel dopustil v úmyslu poškodit zájem republiky.

Příkladem zpřísnění sankcí oproti předcházející úpravě je i § 123 zneužití náboženské funkce. Oproti ustanovení zákona 231/1948 Sb. došlo ke zvýšení sazeb na trojnásobek na tři měsíce až tři roky odnětí svobody. Za přitěžujících okolností byla sazba stanovena dokonce na jeden rok až pět let. Odst. 3 toho paragrafu navíc vylučoval podmíněčné odsouzení.

Další významnou částí nového trestního zákona, která bývala zneužívaná k politické perzekuci, byla Hlava II. Podle jejích ustanovení byly stíhány trestné činy, které poškozovaly či ohrožovaly základy hospodářské soustavy. Mezi trestné činy patřily pletichy proti zestátnění, kde byla v § 130 stanovena sankce jednoho až pěti let vězení za maření či stěžování zestátnění. Této sankce je převzata z trestně právního ustanovení znárodnovacího dekretu presidenta republiky č. 100/1945 Sb. (§ 31 odst. 1). Trestné bylo i tvoření soukromých monopolů (§131), zneužití lidového družstva (§132) a zneužití vlastnického práva (§ 133). Z ustanovení zákona 231/1948 Sb. byly převzaty i ustanovení týkající se ohrožování jednotného hospodářského plánu. Trest od tří měsíců do tří let byl stanoven za ohrožování zásobování (§ 134). Za přitěžujících okolností pak byl stanoven trest odnětí svobody od tří do deseti let. Odstavec 4 pak definoval podmínky, za jakých lze za ohrožení zásobování uložit i trest smrti či doživotí. Toto ustanovení vychází již ze zákona č. 15/1947 Sb. o stíhání černého obchodu a

podobných pletich. I zde došlo k výraznému zvýšení sankcí. Zatímco zák. č. 86/1950 Sb. stanovuje nejnižší trest za tento delikt od tří měsíců do tří let, v případě ohrožení zásobování jen omezeného okruhu osob v určitém místě, úprava z roku 1947 takový trest umožňovala jen v případě ohrožení zásobování celého kraje (§ 4, zák. č. 15/1947 Sb.). Trestní zákon č. 86/1950 Sb. se vyznačoval značnou tvrdostí, přestože umožňoval jistou diferenciaci v ukládaných trestech. Pozdější novelizací zákonem č. 63/1956 Sb. se podařilo tvrdost sankcí snížit nahrazením doživotního vězení trestem odnětí svobody na 25 let a zavedením alternativy 25letého vězení tam, kde zákon stanovoval pouze trest smrti. Stejně tak byla vypuštěna ustanovení o možnosti podmíněčného odsouzení či snížení trestu. Zpřesněny byly i některé skutkové podstaty trestných činů, např. velezrada⁵². Rovněž byla upravena skutková podstata sabotáže. Dosavadní znění v paragrafu 84 bylo nově definováno jako záškodnictví spolu s mírným snížením sankcí, byť byla zachována možnost udělení trestu smrti. Ke zmírnění sankcí došlo i v § 85. Za zmínku v oblasti trestně právní legislativní činnosti roku 1950 stojí i zákon na ochranu míru č. 165/1950. Ten stanovil trestní sazbu od jednoho do deseti let za propagaci a podněcování k válce. Za vymezených podmínek byla sazba zvýšena na deset až 25 let.

3.3.4.2 Trestní řád

Spolu s novým trestním zákonem byl schválen i nový zákon č. 87/1950 Sb. o trestním řízení soudním, který nahradil dosavadní trestní řád z roku 1873, resp. uherský trestní řád z roku 1896 platný na Slovensku. Nový trestní řád upravoval jednotlivá stádia trestního řízení. To bylo rozděleno na přípravné řízení, hlavní řízení před soudem, odvolací řízení a řízení o mimořádných opravných prostředcích. Přípravné řízení konal prokurátor spolu s orgány národní bezpečnosti. De iure byl tímto řádem zrušen institut vyšetřujícího soudce, který byl v praxi opuštěn již v průběhu roku 1949. Trestní řád převzal a upravil některá ustanovení zákona 232/1948 Sb. o Státním soudu týkající se státního prokurátora. Podle §13 příslušelo státnímu prokurátoru konat přípravné řízení v činech podle I. hlavy v případě, že za ně zákon ukládal trest smrti, či dlouholeté vězení. Hlavní líčení před soudem bylo v zásadě veřejné, přičemž v odůvodněných případech mohla být veřejnost z jednání vyloučena. Za zmínku stojí i skutečnost, že trestní

⁵² *Gřivna, T.*, Trestní právo hmotné, in *Bobek, Molek, Šimíček (eds.)*, Komunistické právo v Československu, Kapitoly z dějin bezpráví, Mezinárodní politologický ústav, Masarykova univerzita Brno, 2009,566

řád výslovně nestanovil za zásadu trestního řízení presumpci nevin⁵³. Trestní řád soudní vydržel ve své původní podobě jen do konce roku 1952, kdy vstoupil v platnost ústavní zákon o soudech a prokuratuře č. 64/1952 Sb. a navazující zákony. Platné znění trestního řádu poté bylo zveřejněné vyhláškou ministra spravedlnosti č. 1/1953 Sb.

3.3.4.3. Vězení nejen rozsudkem soudu

Výsledkem právníkové dvouletky byl i přesun trestání tzv. společensky škodlivého jednání z trestního práva do oblasti správního trestání. Spolu s novým trestním zákonem a trestním řádem byla schválena i trestní zákon správní č. 88/1950 Sb. a trestní řád správní č. 89/1950 Sb. Tyto zákony doplňovaly nový trestní zákon tím, že jejich prostřednictvím byly stíhány činy s nižší mírou společenské nebezpečnosti. Patřily mezi ně přestupky proti hospodářství, práci, zdraví lidu a zásobování, pořádku ve věcech veřejných, brannosti, kulturního života pracujících a občanského soužití. Trestní zákon správní tak sloužil k trestání přestupků v rámci správního řízení. Řízení probíhalo před trestními komisemi okresních národních výborů. Tyto orgány měly podle nového trestního zákona správního pravomoc potrestat odnětím svobody až na 6 měsíců, pokutou do 500 tisíc korun či veřejným pokáráním, což byly tresty hlavní. Jako vedlejší tresty zákon správní připouštěl propadnutí věci, zákaz pobytu, zákaz činnosti či uveřejnění nálezu národního výboru. Odvolacím orgánem byl krajský národní výbor, který mohl rozhodnutí prvního stupně potvrdit, zrušit či změnit a to i v neprospěch odvolatele. Schválením zákona č. 102/1953 Sb. došlo po třech letech k přesunutí rozhodování o závažnějších přestupcích na prokuraturu a soudy. Zcela zrušen byl trestní zákon správní až v roce 1961 schválením zákona č. 60/1961 Sb. o úkolech národních výborů při zajišťování socialistického pořádku. Čtveřici represivních zákonů schválených v létě 1950 pak doplňoval trestní řád správní č. 89/1950, který v § 85, umožnil výkon trestu odnětí svobody v soudních věznicích, či ve správních věznicích, ale i v táborech nucené práce.

⁵³ *Kuklík, J. a kol. Dějiny československého práva 1945 – 1989, Auditorium 2011, str. 115*

4. Politické procesy

Období zvýšené perzekuce trvalo po převzetí moci komunistickou stranou přibližně do roku 1954. Cílem politických procesů bylo upevnění moci režimu. Po procesech, kterými v roce 1948 komunisté účtovali se svými politickými partnery, následovaly procesy s aktivními odpurci režimu⁵⁴. Zejména v prvním období byla část procesů vedena proti spolupracovníkům exilových organizací a zpravodajských služeb západních států. Často se jednalo i o získávání informací o běžném politickém životě, které v demokratických státech jsou veřejně dostupné a publikované i v tisku. V podmínkách poučného Československa však byly považovány za státní tajemství⁵⁵. Informace o těchto aktivitách však byly v hlášeních politickým špičkám pracovníky bezpečnosti záměrně zveličovány⁵⁶. V prvních pěti letech komunistické vlády proběhly politické procesy například s příslušníky armády, zahraničních institucí a církví. Později se vlivem mezinárodní situace přidaly i procesy vůči samotným představitelům komunistického režimu.

Rozsudky v těchto procesech se vyznačovaly vysokými tresty. Právo bylo využíváno jako nástroj třídního boje. Samotná příslušnost obžalovaného k poražené třídě byla považována jako přitěžující okolnost. Zcela neadekvátně byl v těchto procesech využíván princip notoriety, kdy nebyl zjišťován skutečný stav věci, ale bylo usuzováno podle obecně známých skutečností, které není třeba u soudu dokazovat⁵⁷. Jedním z příkladů nepřiměřeného trestání jbyl i nelegální přechod státních hranic. Soud bral jako notoricky známou skutečnost, že obžalovaný tak činil se záměrem poškodit zájem republiky (§ 40 zák. č. 231/1948 Sb.).

Se samotnou aplikací zákonů byli znepokojeni i někteří pracovníci justice. Předseda senátu Státního soudu v Brně Dr. Emil Pavelka na pracovním aktivu brněnského Státního soudu v prosinci 1950 konstatoval, že *„soud dostává takové žaloby, kdy sedmnáctiletý chlapec, který si není vědom významu únorových událostí a jen z klukovského rozmaruu a dobrodružnosti prchá do zahraničí, jest žalován Státní prokuraturou pro zločin velezrady a vyzvědačství.Nikdo ze*

⁵⁴ Kaplan, K., Nekrvavá revoluce, Mladá Fronta, Praha, 1993, str. 243

⁵⁵ Kaplan, K., Nekrvavá revoluce, Mladá Fronta, Praha, 1993, str. 239

⁵⁶ tamtéž, str. 239-240

⁵⁷ tamtéž, str. 242

*státního soudu Brno nemohl se opovážiti použít ustanovení § 54 a 55 tr. zákona, nikdo nemohl překvalifikovati žalovaný zločin podle § 40 zák. č.231/1948 Sb.*⁵⁸“

4.1. Miloslav Choc a spol. - první proces státního soudu

První kauzou, kterou Státní soud po svém zřízení projednával, byl případ skupiny Miloslav Choc a spol. Podkladem obvinění byla vražda komunistického funkcionáře a bývalého partyzánského velitele a funkcionáře KSČ Augustina Schramma. Ten byl ve svém pražském bytě zastřelen na konci května 1948. Podle vyšetřovatelů státní bezpečnosti měli vraždu spáchat mladí členové národně socialistické strany, kteří byli za tímto účelem vysláni z emigrace v Německu. Miloslav Choc své vynucené přiznání u soudu odvolal, přesto však byl odsouzen spolu s několika spoluobviněnými k trestu smrti a popraven⁵⁹. Již v době vyšetřování přitom v orgánech bezpečnosti existovaly silné pochyby o tom, že Choc se vraždy dopustil. Původní indicie při vyšetřování naznačovaly, že vražda je dílem některých partyzánů majících spory se Schrammem. Konstrukce obvinění byla vymyšlená, avšak některé skutečnosti do ní mohly na první pohled logicky zapadat. Miloslav Choc se skutečně vrátil z emigrace za účelem navázání kontaktu mezi domácím odbojem a zahraničními organizacemi emigrantů. Sám odešel do emigrace na konci března a v uprchlickém táboře v Regensburgu se seznámil s dalšími uprchlíky a stal se členem organizace Český komitét. V něm se seznámil s Josefem Vávrou – Staříkem. Ten patřil k významným partyzánským velitelům, avšak v poválečném období se nepohodl s významnými představiteli partyzánského hnutí z řad komunistů. Jeho minulost navíc byla obestřena řadou otazníků. Před svou partyzánskou činností byl významným funkcionářem tzv. Národopisné Moravy, což byla organizace, která kolaborovala s nacistickou okupační správou⁶⁰. Vávra-Stařík dal Chocovi instrukce pro ilegální aktivity v Československu, avšak Choc byl krátce po návratu zatčen a obviněn ze Schrammovy vraždy. V procesu Miloslava Choce bylo nakonec odsouzeno k smrti 7 obviněných, z toho 5 v nepřítomnosti. Jedním z nich byl i Josef Vávra-Stařík, který však byl později Státní bezpečností unesen z Rakouska a v roce

⁵⁸ *Gřivna, T.*, Trestní právo hmotné, in *Bobek, Molek, Šimíček (eds)*, Komunistické právo v Československu, Kapitoly z dějin bezpráví, Mezinárodní politologický ústav, Masarykova univerzita Brno, 2009

⁵⁹ *Kaplan, K., Paleček, P.*, Komunistický režim a politické procesy v Československu, Brno, Barrister & Principal, 2001 ,

⁶⁰ www.ustrcr.cz/cs/josef-vavra-starik

1953 popraven. Miloslav Choc byl odsouzen za vojenskou zradu, vyzvědačství a úklady o republiku podle ustanovení zákona na ochranu republiky č. 50/1923 Sb. z. a n., ale i za vraždu úkladnou a zjednanou podle zákona 117/1852 ř.z.⁶¹.

4.2. Armáda jako riziko

Jednou z největších obětí komunistické justice se po roce 1948 stali příslušníci armády. Hlavním důvodem pro postih těchto osob byla nedůvěra režimu vůči mnohým z těch důstojníků a generálů, kteří z nemalé části sloužili již v armádě první republiky či mnozí v zahraniční armádě na západě. Cílem postihu se ale stali i mnozí příslušníci armádního sboru v Sovětském svazu. Důvodem nedůvěry režimu byla jak obava z možnosti ozbrojeného odporu vůči představitelům komunistické moci, tak i obava z jejich chování v případě očekávaného válečného konfliktu se západními mocnostmi.

4.2.1. Vzpouora nebo provokace?

Součástí represe vůči příslušníkům armády byly i procesy, které měly prokazovat přípravu vojenského převratu. Dva z nich se odehrály na jaře a v létě 1949. Podle vyšetřovatelů těchto kauz byly připravovány vojenské převraty převrat, kterých se mělo zúčastnit několik vojenských posádek.

4.2.1.1. Akce Žatec - Praha

Hlavou prvního z dvou nejznámějších případů byl major v záloze Miloslav Jebavý. Tato akce bývá označována názvem Žatec - Praha Miloslav Jebavý měl za sebou bohatou zpravodajskou minulost. Sám odešel jako osmnáctiletý do Francie, kde se stal příslušníkem cizinecké legie. Po porážce Francie v roce 1940 se mu komplikovaně podařilo dostat do Velké Británie, a poté začal poskytovat své služby britským vojenským zpravodajcům. Později se dostal do armády Svobodných francouzů generála de Gaulla⁶². Po druhé světové válce se po 15 letech vrátil do své vlasti a věnoval se obchodu. Po únorovém převratu se měl Jebavý zabývat myšlenkou útěku s několika společníky na západ a rovněž zůstával v kontaktu s britským diplomatem Philipem Wildashem, který ho měl

⁶¹ Liška, O, a kol., Vykonané tresty smrti, Československo 1918-1989, ÚDV Praha 2000

⁶² Mallota, P., Voják druhého a třetího odboje Miloslav Jebavý, Paměť a dějiny, 4/2011, ÚSTR ČR, str. 109 - 112

k setrvání v Československu a zahájení ilegální činnosti přesvědčit⁶³. Postupem času se mělo Jebavému a jeho přáteli ze zahraničního odboje podařit vytvoření ilegální organizace, do které byly zapojeni důstojníci z posádek v Žatci, Kralovicích, Podbořanech, Berouně a Milovicích. Plán akce počítal s nasazením tří tisíc vojáků z posádek na Žatecku a 800 až 1000 vojáků z posádky v Milovicích. Zajištění měli být ministr obrany a náčelník generálního štábu a náčelník obranného zpravodajství Bedřich Reicin. Ze zahraničí se měl poté navrátit armádní generál Alois Liška a převzít velení⁶⁴. S největší pravděpodobností byla tato akce sledována již v raném stádiu orgány státní bezpečnosti a Obranného zpravodajství a je pouze doposud nezodpovězenou otázkou do jaké míry byla akce bezpečnostními orgány řízena. K prozrazení Jebavého organizace na Žatecku došlo pravděpodobně v souvislost s navázáním kontaktu s odbojovou organizací Bohuslava Hubálka z Prahy, která již byla infiltrována StB⁶⁵. Akce byla naplánována na 8. března, ale již 6. března je Jebavý zatčen a v následujících dnech i další členové jeho skupiny. Členové patnáctičlenné skupina byli žalováni pro velezradu a vyzvědačství podle §1 a 5 zákona 231/1948 Sb. Státní soud v Praze 9. června 1949 pět z obžalovaných odsoudil k trestu smrti. Osm členů skupiny bylo odsouzeno na doživotí a dva k 25 letům vězení. Odvolání k nejvyššímu soudu na hrdelních trestech nic nezměnilo, i když nakonec došlo k dramatickému jednání o ortelu nad Josefem Gonicem. Jeden ze soudců navrhl jeho trest snížit na doživotí s ohledem na nižší míru jeho viny. K jeho stanovisku se přidali další dva ze soudců. Vývoj v prospěch snížení trestu však zvrátil jeden ze soudců z lidu, ke kterému se přidal i druhý a nakonec i další členové senátu. I když nakonec senát nejvyššího soudu v Gonicově případě doporučil udělení milosti, ministerstvo spravedlnosti se k omilostnění postavilo negativně a všech pět odsouzených bylo popraveno⁶⁶.

4.2.1.2. Akce Květa

Velmi podobnou konstrukci jako skupina Jebavého měl i případ přípravy vojenského převratu, který se měl uskutečnit v polovině května 1949. Převrat měl organizovat Květoslav Prokeš, který byl v průběhu 2. světové války příslušníkem

⁶³ tamtéž str. 115

⁶⁴ Kaplan, K., Paleček, P., Komunistický režim a politické procesy v Československu, Barrister a Principal, Brno 2001, str. 93

⁶⁵ Mallota, P., Voják druhého a třetího odboje Miloslav Jebavý, Paměť a dějiny, 4/2011, ÚSTR ČR, str. 116

⁶⁶ tamtéž str. 120-123

československé zahraniční armády, avšak nějaký čas působil i v armádě Svobodných francouzů generála de Gaulla. Ostatními příslušníky československé armády byl hodnocen jako velmi nespolehlivá a nesianozišná osoba⁶⁷. Po únoru 1948 byl z armády propuštěn. Během dalších měsíců měl kontaktovat řadu svých známých, kteří sloužili v armádě či z ní byli propuštěni, za účelem přípravy vojenského převratu. Řada indicií však hovoří pro to, že akce byla dlouhodobě sledována Státní bezpečností a kroky jejích organizátorů vyprovokovány⁶⁸. Zcela nereálný je však i samotný plán uskutečnění převratu. Plánovaný počet vojáků ani použitých jednotek byl pro zvažované cíle naprosto nedostatečný, i když byly posádky rozmístěny v řadě míst republiky. Zcela jistě by došlo k zákroku útvarů SNB a jednotek Lidových milicí. V roce 1949 navíc byla již velká část důstojnického sboru, u kterého by se dala předpokládat ochota provést takovou akci, z armády propuštěna. Místo nich byla tato místa obsazována režimu loajálními osobami. Pokud tedy Prokeš sám nebyl přímo bezpečnostními orgány řízen s jeho vlastním vědomím, je téměř jisté, že se stal obětí provokace. Před státním soudem bylo souzeno 33 obžalovaných a byly vyneseny tři hrdelní tresty a tři tresty vězení na doživotí. Ostatní obžalovaní byli odsouzeni k vězení od 25 do 1,5 roku. Nejvyšší soud tresty smrti nezměnil, avšak u Vratislava Jandy doporučil alespoň udělení milosti. I v tomto případě její udělení nedoporučilo ministerstvo spravedlnosti.

4.3. Špičky režimu na lavici obžalovaných

4.3.1. Proces s protistátním spikleneckým centrem

Vlna politických procesů v Československu kulminovala procesem s tzv. Protistátním spikleneckým centrem Rudolfa Slánského. Ten zasáhl nejvyšší patra politiky a měl široký mezinárodní přesah. Navazoval po delší přestávce na podobné procesy, které probíhaly v ostatních zemích východní Evropy. Nejznámějším z nich byl proces s bývalým maďarským ministrem Lászlo Rajkem v roce 1949 a Trajčo Kostovem v Bulharsku. Tato vlna procesů měla za cíl odhalovat nepřátele ve vedení komunistických stran. Byla jak důsledkem Stalinovy paranoidní představy o spiknutí ve vlastních řadách tak i výsledkem

⁶⁷ *Příkryl, V., Za vlády tmy, Naše Vojsko, Praha, 1993, str. 60*

⁶⁸ *Pejčoch, I., Vojáci na popravišti, Svět křídél 2011, str. 262,*

roztržky v táboře socialistických zemí, s komunistickou stranou Jugoslávie, ke které došlo v první polovině roku 1948.

Důvody pro to, proč Československo zasáhla perzekuce vlastních řad o dost později než v ostatních satelitech Moskvy je více. Jedním z nich může být i to, že komunistům v Československu se podařilo získat mocenský monopol až výrazně později. V prvním období po převzetí moci se nová moc vypořádávala se skutečnými odpůrci režimu či domnělými odpůrci z řad nekomunistů. Konstrukce velkého procesu v Československu se tvořila dlouhou dobu. Od roku 1949 pracovali v Československu sovětsí bezpečnostní poradci, kteří ji sami tvořili. Jejich přítomnost nebyla vedoucími představiteli KSČ nijak nadšeně iniciována. K jejich pozvání se oba vrcholní představitelé komunistické strany, Klement Gottwald i Rudolf Slánský dlouho odhodlávali a zřejmě k němu došlo až na nátlak sovětské strany. Zdrženlivost Gottwalda i Slánského k vyslání poradců je zřejmě i dalším z důvodů, proč se proces proti vnitřnímu nepříteli v Československu konal později než v jiných komunistických zemích. Přímým impulsem pro to, proč nakonec vrcholní představitelé KSČ sami požádali o vyslání sovětských bezpečnostních poradců, byly vazby, které měly být na československé činitele odhaleny během procesu s Rajkovou skupinou v Budapešti. V polovině roku 1949 předal Matyas Rákosi, generální tajemník Maďarské strany pracujících v Praze seznam 65 osob z řad československých stranických a státních funkcionářů, o kterých bylo během vyšetřování v Maďarsku vypovídáno jako o podezřelých. O tři měsíce později pak Rákosi Gottwaldovi písemně vytknul, že na jeho seznam československé orgány nijak nereagovaly. Ve stejných intencích pak informoval vysoké sovětské stranické orgány, které tuto informaci předaly Stalinovi. Obsahem těchto informací mělo být například i to, že ministr obrany Ludvík Svoboda a ministr zahraniční Vladimír Clementis jsou ve spojení s britskou zpravodajskou službou⁶⁹.

Prvním ze zatčených, kteří nakonec stanuli v procesu se Slánským na lavici obžalovaných, byl náměstek ministra zahraničního obchodu Evžen Löbl. Ten byl zatčen již v roce 1949. Struktura procesu se však tvořila velmi pomalu. Poměrně dlouhou dobu nic nenasvědčovalo tomu, že by se Rudolf Slánský měl stát hlavou spiknutí. Cílem vyšetřovatelů bylo zkonstruovat velký proces, do kterého se podaří jako hlavu spiknutí dosadit osobu velkého formátu. Výsledky

⁶⁹ Štefanský, M., Medzinárodné súvislosti procesu s Vladimírom Clementisom, in *Pernes, J., Foitzik, J., (eds.) Politické procesy v Československu po roce 1945 a „Případ Slánský“*, PRIUS Brno 2005, str. 360 - 361

vyšetřování však ke kýženému cíli nevedly. Jako nadějní pro dosažení do čela spiknutí se jevíli ministr vnitra Nosek a zahraniční Clementis⁷⁰. Ten se důvěry Moskvě opravdu netěšil. Po okupaci v roce 1939 odešel do emigrace ve Francii, kde kritizoval sovětskou zahraniční politiku především v souvislosti s paktem Molotov-Ribbentrop a sovětskou - finskou válkou. Nakonec se ale tvůrci procesu s osobnostmi formátu Clementise ani Noska nespokojili. K posunu došlo až se zatčením Otto Šlinga, nejvyššího představitele KSČ v Brněnském kraji. Tento funkcionář disponoval dostatečnými vazbami k ostatním stranickým funkcionářům, na kterých se již dal proces připravit. Šlingovu zatčení předcházelo stranické vyšetřování jeho práce. Do ústředí KSČ totiž stále více směřovaly stížnosti vůči jeho diktátorskému jednání uvnitř strany. Proběhlo několik kontrol, ale těsně před tím, než sekretariát ÚV KSČ mohl schválit připravovanou závěrečnou rezoluci, která hovořila o řadě úspěchů Šlinga v politické práci a zároveň připouštěla některé jeho chyby, došlo 6. října 1950 k jeho zatčení. Bezprostřední příčinou se stal dopis, který Šling v roce 1939 napsal Emanuelu Voskovi a byl nalezen několik měsíců před tím. Voska byl vedoucím činitelem exilové zpravodajské služby v USA za první i druhé světové války a podporoval i interbrigadisty, mezi které Šling patřil, ve španělské občanské válce⁷¹.

V prvním období po zatčení se příslušníci StB snažili z Šlinga získat výpověď doznání, že se dopouštěl špionážní činnosti a získat od něj informace o jeho spolupracovnících. Jak o několik let později přiznal jeden z vyslychajících příslušníků StB Bohumil Doubek při vyšetřování „porušování socialistické zákonnosti“, bylo k výpovědím použité jak psychické, tak i hrubé fyzické násilí. Jedním ze způsobů jak Šlinga k výpovědi přimět bylo i poukazování na to, že strana od něj výpověď ve vyšetřovatelem předkládané podobě očekává⁷². Výslechy byly prováděny zcela v moci úzkého okruhu vyšetřovatelů StB a sovětských poradců. Jediná osoba s politickou odpovědností, která se některých výslechů zúčastňovala, byl ministr národní bezpečnosti Ladislav Kopřiva, který podle Doubkova svědectví rovněž dával pokyny k použití násilí. Šling nakonec nátlaku podlehl a o své údajné špionážní a protistátní činnosti agenta britské Intelligent Service vypověděl. Přestože vyšetřovatelé výpovědi příliš nevěřili, zaprotokolovali ji a informováno o ní bylo i stranické vedení. Zakrátko se

⁷⁰ Kaplan K., *Paleček, P.*, Komunistické procesy v Československu, Barrister & Principal, Brno 2001, str. 127

⁷¹ Kaplan, K., *Nekrvavá revoluce, Mladá Fronta*, edice archiv, 1993, str. 356

⁷² Kaplan K., *StB o sobě, Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu PČR*, 2002, str. 72

informace o Šlingově protistátní činnosti dostaly do tisku a staly se základem pro další vyšetřování. Šling však později svoji výpověď vzal zpět s tím, že ji učinil jen proto, aby si mohl po brutálním dlouhodobém vyslýchání odpočinout⁷³.

Vedle výsledků Šlinga probíhalo i vyšetřování v řadách pracovníků bezpečnosti, kteří se s ním znali. Těch nebylo málo vzhledem k tomu, že v bezpečnostních složkách pracovalo mnoho bývalých příslušníků španělských interbrigád, jichž byl členem. Stejně tak byla prověřována řada funkcionářů, která jím byla na svá místa doporučena. Komise stranické kontroly KSČ pod vedením Jarmily Taussigové tvrdila, že vyšetřování brzdí právě skupina interbrigadistů ve velení StB. Toto vyšetřování vedlo k velké zatýkácí akci v průběhu ledna a února 1951. Zatčena byla skupina zhruba dvaceti funkcionářů KSČ v Brně a na přelomu ledna a února více než padesát dalších významných funkcionářů. Ve vyšetřovací vazbě skončil například ministr zahraničních věcí Clementis, několik náměstků ministrů, generálů a značná část velení Státní bezpečnosti. Do vazby se dostali i významní představitelé Komunistické strany na Slovensku včetně Gustava Husáka⁷⁴.

Vyšetřování probíhalo plně v režii vybraných funkcionářů Státní bezpečnosti a sovětských poradců. Výslech zadržených a sledování dalších funkcionářů umožnilo vytvořit konstrukci dvou spikleneckých center pod vedením Otty Šlinga v Čechách a Vladimíra Clementise na Slovensku. Ústřední výbor KSČ přijal tezi vyšetřovatelů, že spiklenecká skupina Šlinga v Čechách měla odstranit Rudolfa Slánského a Antonína Zápotockého z vedení strany a izolovat Gottwalda. Výkonným představitelem strany, generálním tajemníkem, se měla stát Marie Švermová. Slovenská Clementisova skupina pak měla podpořit separatistické tendence na Slovensku s cílem jeho odtržení.

Výsledky nevedly k potvrzení původní koncepce, která byla prezentována vedením KSČ vůči veřejnosti. Část vyšetřovatelů včetně sovětských poradců poukazovala na špatný směr vyšetřování a na to, že Šling není onou hlavou spiknutí. V průběhu vyšetřování se řada zatčených snažila vznášeným obviněním bránit. V řadě výsledků se odvolávali na odpovědnost Slánského, což bylo logické, protože v situaci, kdy komunistická strana ovlivňovala řízení všech segmentů společnosti, nebylo obtížné odpovědnosti jejího vrcholného výkonného představitele odvodit. Činy, ze kterých byli viněni, podle jejich tvrzení Slánský

⁷³ tamtéž, str. 75, 76

⁷⁴ Kaplan, K., Některé revoluce, Mladá Fronta, edice archiv, 1993, str. 357

schválil. V té době však měli vyšetřovatelé zakázáno jména takto vysoce postavených funkcionářů uvádět do protokolů, přesto to část vyšetřovatelů dělala a vedla výslechy i na Slánského. Poznatky pak byly sdělovány přes sovětské velvyslanectví do Moskvy. Přestože se ministr národní bezpečnosti Kopřiva o těchto výsleších dozvěděl a znovu potvrdil jejich zákaz, tyto i nadále pokračovaly. Protokolování těchto výpovědí povolil teprve po výpovědi Artura Londona, který Slánského označil za hlavu trockistického spiknutí. Výpovědi o prominentních osobách však směly být sepsány jen v případě, že je obvinění vyslovili dobrovolně bez návodu vyšetřovatelem. Vedení vyšetřování tímto směrem bylo i nadále zakázáno.

Poradci a vyšetřovatelé vytvořili novou koncepci, která hovořila o nebezpečí židovského buržoazního nacionalismu. Tato teze vyplynula z nemalého počtu osob židovského původu mezi obviněnými a z jejich výpovědí o Slánském a vedoucím mezinárodního oddělení ÚV KSČ Bedřichu Geminderovi. Zpráva v tomto duchu byla projednána s Gottwaldem a odeslána Stalinovi. Ten sice dosavadní důkazy označil za nedostatečné pro Slánského obvinění, avšak o několik dní později sdělil při jednání v Moskvě ministru obrany Čepičkovi, který byl Gottwaldem vyslán k projednání celé věci, že Slánský nemá jejich důvěru a doporučil jeho odvolání s pozice generálního tajemníka KSČ. Podle Stalinova názoru byl Slánský odpovědný za špatnou personální práci⁷⁵. Slánský jako hlava aparátu strany byl skutečně za personální obsazení v mocenském a hospodářském aparátu odpovědný zvláště v situaci, kdy komunistická strana obsazování veškerých úřadů a institucí ovlivňovala.

Začátkem září Slánský o svůj post generálního tajemníka strany KSČ přišel a byl degradován na místopředsedu vlády. Tento fakt neušel emigrantské zpravodajské centrále OKAPI, která pod vedením Františka Moravce a patronací amerických zpravodajských služeb působila v západním Německu. Tam pochopili v kontextu toho, jak se vyvíjely obdobné případy v ostatních státech, že Slánského čeká politický sestup a je jen otázkou času, kdy se stane oficiálně nepřitelem a zrádcem. V OKAPI se rozhodli pro zpravodajskou hru s cílem Slánského kontaktovat prostřednictvím dopisu a výzvy k odchodu do emigrace. Prostřednictvím kurýra byl tento dopis doručen do ČSR, kde se však dostal do rukou Státní bezpečnosti. Dopis byl adresován „Velkému metaři“, který byl

⁷⁵ Lukeš, I., Operace Velký metař, in Pernes, J., Foitzik, J., (eds.) Politické procesy v Československu po roce 1945 a „Případ Slánský“, PRIUS Brno, 2005, str. 63

varován před Gomulkovým osudem (bývalý představitel polské komunistické strany odstavený v roce 1949) a vyzván k odchodu do emigrace. Zůstává však dodnes hádankou, zda dopis nebyl iniciován Herbertem Kaudersem (na pokyn StB), který se do emigrace dostal teprve na jaře 1951 po nepříliš objasněném propuštění z vězení. Dopis se stal posledním důkazem pro Slánského zatčení, ke kterému došlo v noci z 23. na 24. listopadu 1951. Následovalo zatčení i dalších Slánského spolupracovníků a konečně se dařilo vytvořit konstrukci velkého mezinárodního spiknutí, které bylo zaměřené proti sovětskému svazu a socialistickým zemím.

I tak si nebylo stranické vedení přesvědčivostí procesu jisté. Ministr Čepička kritizoval žalobu po právně odborné stránce za „*žalostně slabou*“. Viliam Široký zase nebyl spokojen s tím, že „*není rozvedeno, jakými prostředky chtěli spiklenci dosáhnout cílů*“⁷⁶. Soudní jednání probíhalo u Státního soudu v Praze od 20. do 27. listopadu 1952. Shromáždění občanů žádala co nejpřísnější potrestání. Proces se odehrával podle zaběhnuté praxe. Všichni obžalovaní byli svými vyšetřovateli naučeni předem připraveným odpovědím na otázky soudu. Tuto roli přijali po mnohaměsíčním pobytu ve vazbě spojeném s fyzickým a psychickým nátlakem. Otázky žalobců i soudu byly stejně jako výpovědi obžalovaných sestaveny do tzv. režijní knihy. Soudní jednání probíhalo podle plánu. Nakonec museli scénáristé procesu učinit i ústupek Slánskému, který byl obviňován ze zavinění smrti Jana Švermy v průběhu Slovenského národního povstání. Slánský, jinak zpracovaný a ochotný vypovídat dle scénáře pohrozil, že v případě připuštění svědka, který jej měl ze zavinění smrti Švermy obvinít „*shodí celý proces*“⁷⁷. Obžalování byli souzeni za velezradu, vyzvědačství, sabotáž a vojenskou zradu. Použita byla ustanovení trestního zákona č. 86/1950 Sb., ale i zákona na ochranu republiky 50/1923 Sb. z. a n. a zákona na ochranu lidově demokratické republiky 231/1948 Sb. Rudolf Slánský byl odsouzen k trestu smrti, stejně jako dalších 11 obžalovaných⁷⁸. Další tři, Evžen Löbl, Artur London a Vavro Hajdů, byli odsouzeni k doživotnímu vězení. Všichni odsouzení se vzdali odvolání. Žádný z odsouzených k smrti nedostal od prezidenta Gottwalda milost a byli následně 3. prosince popraveni.

⁷⁶ Kaplan, K., Kronika komunistického Československa, Klement Gottwald a Rudolf Slánský, Barrister & Principal, Brno 2009, str. 338

⁷⁷ tamtéž

⁷⁸ Ministerstvo spravedlnosti, PROCES s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským, Orbis, Praha, 1953

Proces se Slánského centrem umožnil režimu svést odpovědnost za hospodářské potíže státu na škůdce. Obžalovaní reprezentovali vrcholné představitele stranického i hospodářského vedení. Proces provázela rozsáhlá kampaň spojená s organizovaným „hněvem lidu“, dosahující a snad i přesahující historii okolo procesu s Miladou Horákovou v květnu 1950. Vedle toho však ve společnosti rostla nedůvěra vůči vedení KSČ, a to i v těch vrstvách, které dosud její politiku podporovaly⁷⁹. Celá kampaň, která okolo procesu proběhla, měla i antisemitský charakter. Většina souzených byla židovské národnosti a vzednutí vlny antisemitismu mělo významné mezinárodní souvislosti. Sovětský svaz byl jednou z velmocí, které v roce 1948 podpořily vznik státu Izrael v naději jeho příklonu k socialistickému táboru. Politický vývoj v Izraeli se však vyvíjel opačný směrem a tak i země komunistického bloku svůj postoj k židovskému státu měnily. Československo přitom poskytlo Izraeli v roce 1948 významnou vojenskou pomoc při dodávce zbraní a výcviku armády. Vedle toho v té době docházelo v arabském světě, který byl a dodnes je s Izraelem v otevřeném konfliktu k příklonu k politice Sovětského svazu. Tato skutečnost si vyžadovala rovněž napravení reputace předtím proizraelského Československa v očích těchto zemí. Vlna antisemitismu se začala otevřeně projevovat již na zasedání ÚV KSČ v září 1951, na kterém byl Slánský odvolán z funkce generálního tajemníka strany. Václav Kopecký při něm vystoupil s projevem, ve kterém hovořil o lidech židovského původu s vazbami na anglo-americký imperialismus snažících se rozvrátit lidově demokratické státy. V podobném duchu vystoupil již po Slánského zatčení v prosinci 1951 předseda vlády Antonín Zápotocký. K dosavadním ideologickým úchylkám jako byly trockismus a titoismus se přidal sionismus. Eufemismem pro označení Židů se pak stal termín „Kosmopolita“⁸⁰.

4.3.2. Soud s příslušníky StB

Na proces s protistátním spikleneckým centrem navázalo několik následných procesů. V nich byli souzeni další obvinění, jejichž údajná trestná činnost měla vazbu na odsouzené v hlavním procesu v listopadu 1952. Byla mezi nimi i skupina funkcionářů Státní bezpečnosti, kteří byli na hlavní proces napojeni skrz Karla Švába, do února 1951 náměstka ministra národní bezpečnosti. Soudní jednání s touto skupinou proběhlo ve dvou procesech v prosinci 1953. Skupina

⁷⁹ *Pernes, J.*, Krize komunistického režimu v Československu v 50. letech 20. století, str.79

⁸⁰ *Yegar, M.*, Československo a sionismus, Victoria Publishing a East publishing, Praha 1997, str. 138

obviněných se dostávala do vazby postupně. První z nich, Štěpán Plaček byl zatčen již koncem roku 1949 jako jugoslávský agent. Většina ostatních byla zatčena výrazně později v lednu a únoru 1951. Příprava zatýkání byla provedena ve spolupráci ministra národní bezpečnosti Kopřivy a sovětských poradců. Tato akce byla součástí širšího zatýkání v řadách funkcionářů ve stranickém i státním aparátu v rámci přípravy velkého procesu s vnitřním nepřítelem. Uskutečnili ho příslušníci Lidových milicí za účasti velmi omezeného počtu příslušníků StB. Existovala totiž obava z prozrazení a reakce v řadách StB⁸¹.

Obvinění obžalovaných byla z velké části vykonstruovaná, avšak některých zločinů se řada z nich skutečně dopustila. Obvinění byli z nepřátelské činnosti v bezpečnostních orgánech, která spočívala v tom, že zaváděli nezákonné metody vyšetřování a snažili se ochromit činnosti bezpečnostních orgánů. Toho se měli dopustit jako spojenci Slánského dosazováním neschopných osob na důležitá místa. Zcela opodstatněné bylo obvinění z vražd vyšetřovaných osob, kterého se dopustil Miroslav Pich-Tůma. Jednou z jeho obětí byl Petr Konečný, zatčený již v souvislosti s vyšetřováním vraždy A. Schramma. Konečný byl podroben krutému zacházení a jeho zdravotní stav se velmi zhoršil. Vedle toho nebylo ze zpravodajského hlediska žádoucí, aby vypovídal před soudem, protože byl vyslýchán v souvislosti s vazbami na americké diplomaty. Informace byly zpravodajsky velmi citlivé. Zavražděn byl i příslušník StB František Novotný, který byl podezřelý ze spolupráce s cizí zpravodajskou službou a byl zastřelen při „pokusu o útěk“. Další oběti vyšetřovaných příslušníků StB zemřely na následky zranění způsobených při výsleších (Wiesner, Krejčí)⁸². Představitelé StB byli odsouzeni v několika procesech na přelomu roku 1953 a 1954. V prvním procesu vojenským kolegiem Nejvyššího soudu souzena Slovenská skupina příslušníků StB Valášek a spol. tresty se pohybovaly v rozmezí od 4 do 25 let vězení. Druhý proces proběhl na konci roku se skupinou Závodský a spol. Vedoucí skupiny Oskar Závodský byl odsouzen k trestu smrti a ostatní obžalovaní k vězení od 15 do 22 let. Josef Pavel byl souzen v samostatném procesu v závěru roku, stejně jako Štěpán Plaček v lednu 1954.

⁸¹ Kalous, J., Nepřátelé ve Státní bezpečnosti-proces s příslušníky StB, in Pernes, J., Foitzik, J., (eds.) Politické procesy v Československu po roce 1945 a „Případ Slánský“, PRIUS Brno 2005, str. 282

⁸² Kaplan, K., Nebezpečná bezpečnost, DOPLNĚK Brno, 1999, str. 156-157

4.3.3. Proces s buržoazními nacionalisty

Jedním z posledních velkých politických procesů, které se v Československu odehrály v první polovině padesátých let, byl proces s tzv. Slovenskými buržoazními nacionalisty. Již v poválečném období vznikalo uvnitř komunistické strany pnutí ohledně postavení Slovenska. Část slovenské komunistické reprezentace se nechtěla spokojit s dosavadním státoprávním uspořádáním na bázi čechoslovakismu. Tuto část komunistických reprezentantů představovali Gustav Husák, Karol Šmidke a Ladislav Novomeský. Vesměs šlo o politiky, kteří se aktivně zúčastnili Slovenského národního povstání. Z vyjádření některých národně orientovaných komunistů vyplývá i jejich koketování s myšlenkou budoucnosti Slovenska mimo československý stát. V jedné ze zpráv, kterou vedení KSS pod vedení Husáka sestavilo ještě před vypuknutím povstání a zaslalo do Moskvy, se uvádí, že až 70 procent voličů na Slovensku by hlasovalo pro připojení k Sovětskému svazu⁸³. Vedle nich byli slovenští komunisté zastoupení i druhým křídlem, které se bez výhrad podřizovalo centrálnímu vedení KSČ v Praze a vidělo budoucnost Slovenska v rámci centralizovaného Československa. Ty reprezentoval především předseda Komunistické strany Slovenska Viliam Široký a další funkcionáři, kteří mnohdy působili v centrálních orgánech. Snahu o rozšíření pravomocí slovenských orgánů označil již krátce po únorovém převratu Václav Kopecký a Julius Ďuriš za projev buržoazního nacionalismu⁸⁴. Závažnost těchto kompetenčních konfliktů výrazně vzrostla po roztržce s komunistickou stranou Jugoslávie na jaře 1948. V ní šlo o potlačení jakékoliv snahy některé ze zemí komunistického bloku o vlastní politickou cestu nezávislou na vůli Moskvy. Národnostně emancipační snahy ze strany slovenských politiků byť v rámci komunistické diktatury se v nastalé situaci zdáli analogické k jugoslávské cestě. Situace se začala vyhrcovat až v roce 1949 pod vlivem Rajkova procesu v Budapešti. Výše zmíněný nátlak ze strany Rákosiho na Gottwalda vedl k zatčení některých funkcionářů v Československu, přesto se však prozatím vedla kampaň proti buržoazním nacionalistům především v politické rovině. Předpokládaná hlava této skupiny Vladimír Clementis byl odvolán z funkce ministra zahraničních věcí. Brzy se však obvinění rozšířilo i na další funkcionáře, především Gustava Husáka, Ladislava Novomeského a další, kteří

⁸³ Beránek, P., Češi a Slováci, Státoprávní uspořádání v letech 1944 až 1969, str. 89

⁸⁴ Barnovský, M., Proces s takzvanými slovenskými buržoazními nacionalistami, in Pernes, J., Foitzík, J., (eds.) Politické procesy v Československu po roce 1945 a „Případ Slánský“, PRIUS Brno 2005, str. 159

byly nuceni vystoupit na sjezdu slovenské komunistické strany v květnu 1950 s ostrou sebekritikou. Státní bezpečnost zatím celé měsíce pracovala s materiály, které byly získány z velké části od maďarských vyšetřovatelů v rámci Rajkova procesu, nezákonnými výsledky omezeného okruhu zatčených a prostřednictvím sledování podezřelých osob. K většímu počtu zatčení došlo až na konci roku 1950 a v následných měsících v rámci výše zmíněné přípravy velkého procesu. Vyšetřování se táhlo ještě další tři roky i vzhledem k tomu, že koncepce velkého procesu, v jehož čele nakonec stál Slánský, se ještě vyvíjela. Proces s buržoazními nacionalisty se konal až v dubnu 1954 jako jeden z následných procesů navazujících na velký proces se Slánského centrem. Jedním z důvodů, proč došlo k takovému prodlení, byl i přístup Gustava Husáka, který se odmítal přiznat ke všem obviněním jak v průběhu vyšetřování, tak i při soudním přelíčení. To mu pravděpodobně zachránilo život, protože v roce 1954 již nebyl tak velký zájem na vynesení trestu smrti. Odsouzen byl k doživotnímu vězení a ostatní spoluobvinění k dlouholetým trestům. I tento proces se tak jako soudní jednání s příslušníky Státní bezpečnosti konal neveřejně⁸⁵.

⁸⁵ *Barnovský, M.*, Proces s takzvanými slovenskými buržoazními nacionalistami, in *Pernes, J., Foitzik, J.*, (eds.) Politické procesy v Československu po roce 1945 a „Případ Slánský“, PRIUS Brno 2005, str. 169

5. Vyrovnaní s minulostí

5.1. První nezákonnosti před soudem

Trestání viníků nezákonností započalo paradoxně již v době, kdy k nim docházelo. Komunistická justice se snažila některé excesy řešit již v padesátých letech v době, kdy ještě probíhaly nezákonné procesy. Šlo ale jen o pokusy o eliminaci zcela zřejmé zvláště bezpečnostních orgánů, které se odmítaly podřídit i totalitním zákonům. Již v roce 1951 se pozornost soustředila na vyšetřování nezákonných praktik v orgánech ministerstva obrany. Šlo o dědictví bývalého náčelníka Obranného zpravodajství a pozdějšího náměstka ministra obrany Bedřich Reicina. Ten byl ze svých funkcí odvolán po jmenování Alexeje Čepičky ministrem obrany. Po jeho zatčení v únoru 1951 následoval stejný osud i řadu jeho bývalých podřízených, kteří měli na těchto nezákonnostech svůj podíl. Zatčen byl například škpt. Pergl, velitel hradčanského Domečku, kde byly vyslyšány obvinění především z řad příslušníků armády. Zatčen byl i Karel Vaš, zodpovědný mimo jiné i za justiční vraždu generála Heliodora Píky (Píkova smrt v té době ale nebyla předmětem šetření). Vyšetřovatelé se zabývali například nezákonnou internací důstojníků v táboře nucených prací na Mírově, násilnostmi při vyšetřování a podvrhování falešných důkazů. Vedle toho byli mnozí z nich vyšetřováni i pro finanční machinace⁸⁶. Bedřich Reicin jako nejvýše odpovědný za tyto nezákonnosti skončil jako jeden z obviněných v rámci Slánského centra a byl odsouzen k smrti. Generál Musil, bývalý náčelník vojenské kontrarozvědky, byl obviněn jak z používání nezákonných metod vyšetřování, tak i z podílu na justiční vraždě Claudia Šatany. Ten byl popraven za vyzvědačství, ač svoji činnost prováděl na přímý Musilův příkaz jako zpravodajskou činnost. Podobným způsobem skončila na popravišti řada dalších příslušníků zpravodajských služeb. Musil poskytl k přelíčení se Šatanou posudek, kterým jeho zpravodajské zaúkolování popřel. Další z nezákonností, za kterou byl Musil stíhán, bylo i provozování nezákonných odposlechů v budově ministerstva obrany. Vedle těchto obvinění, která měla pravdivý podklad, však byl souzen i za skutky vykonstruované. V říjnu 1953 byl Musil odsouzen k trestu smrti a začátkem roku 1954 popraven. Tento soud byl jedním z těch, které navazovaly na proces

⁸⁶ Hanzlík, F., Bez milosti a slitování, Nakladatelství Ostrov, 2011, str. 295

s Protistátním centrem⁸⁷. Trestání dalších původců nezákonných metod však narazilo na odpor politického vedení. Žádost vojenského prokurátora o vydání dalších příslušníků vojenské kontrarozvědky ministr národní bezpečnosti Bacílek zamítl. Odůvodnil to tím, že tito přišli na své místa jako nezkušení a nezákonností se dopustili na rozkaz svých nadřízených, kteří tyto metody zaváděli a již za ně byli potrestáni⁸⁸.

Tvrzení, že Alexej Čepička bojoval proti nezákonným metodám, by však bylo značně zavádějící. V době, kdy působil v letech 1948 až 1950 jako ministr spravedlnosti, snahu o prošetřování nezákonných praktik neprojevoval. Soudci Státního soudu v Brně Jaroslavu Horňanskému se v roce 1949 donesly zprávy o týrání zadržených ve věznici v Uherském Hradišti. Do věznice poslal dva vyšetřující soudce, kteří tyto zprávy potvrdili. Horňanský podal o této skutečnosti osobně zprávu ministru Čepičkovi, který mu jeho aktivitu vytkl a pro příště zakázal⁸⁹.

5.2. Nesmělé pokusy o nápravu nezákonností

K vyšetřování nezákonného postupu při vyšetřování přispěly paradoxně i stížnosti bývalých příslušníků StB, kteří měli jiné představy o vedení procesu proti Slánskému a byli z vyšetřování odstaveni⁹⁰. Stranická komise doporučila zahájení vyšetřování hlavního vyšetřovatele Slánského procesu Doubka. V průběhu času se však množily stížnosti obětí politických procesů. Zprvu byly politickým vedením bagatelizovány, ale postupně byly již připouštěny možnosti nápravy. Jistý vliv na to mělo i to, že v Sovětském svazu začaly po smrti Stalina a odsouzení Lavrentije Beriji vycházet najevo obdobné případy.⁹¹ V lednu 1955 byla jmenována „Komise ÚV KSČ pro přezkoumání zákonnosti některých soudních případů“, tzv. „Barákova komise“. I pro nejvyšší stranické funkcionáře bylo překvapením zjištění, že ve vyšetřovací vazbě sedí řada obviněných, které nikdo ani nezačal vyšetřovat i několik let. V řadě případů se dokonce ani nevědělo, proč byli ve vazbě. Výsledky její činnosti však byly velmi chabé, ač komise prostudovala značné množství materiálu. Přešetřovaly se pouze procesy

⁸⁷ *Pejčoch, I., Vojáci na popravišti, Svět křidel, 2011, str. 195-198*

⁸⁸ *Kaplan, K., Paleček, P., Komunistické procesy v Československu, Barrister & Principal, Brno 2001, str. 97*

⁸⁹ *Pernes, Pospíšil, Lukáš, Alexej Čepička, 3edá eminence rudého režimu, str. 190*

⁹⁰ *Kaplan, K., StB o sobě, Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu PČR, 2002, str. 33*

⁹¹ *Kaplan, K., Nebezpečná bezpečnost, str. 199,200*

s bývalými představiteli komunistické strany. O řádném prošetření nezákonného jednání vůči všem osobám stíhaných z politických důvodů nemohlo být v té době ani řeči, protože o ni nebyl politický zájem. V nejvyšším vedení strany a státu bylo stále mnoho těch, kteří nesli za nezákonnosti politickou odpovědnost. Komise konstatovala pouze to, že Rudolf Slánský i další komunisté obvinění v tomto a několika dalších procesech byli odsouzeni po právu. Zpochybňován byl jen rozsah provinění a výše trestů. Rehabilitace či snížení trestu se dočkalo jen několik desítek osob⁹².

Veškerá odpovědnost za nezákonnosti byla dávana k tíži Státní bezpečnosti. Ta se těmto obviněním bránila s odůvodněním, že svým počínáním sloužila straně, jejíž funkcionáři o všem věděli. Protože nezákonné metody práce StB se rozmohly v době působení Slánského ve vedení KSČ, nebyl problém politickou odpovědnost svézt na něj⁹³.

Prošetřování nezákonností v padesátých letech vedlo k potrestání pouze omezeného okruhu vyšetřovatelů. Soudního postihu se dočkali vyšetřovatelé Bohumil Doubek a Vladimír Kohoutek, kteří byli v květnu 1957 odsouzeni k devíti a sedmi letům vězení. Ve vazbě byli již od roku 1955, avšak v prosinci 1957 byli z výkonu trestu propuštěni. Na návrh vedení KSČ byli omilostněni, takže si ze svého trestu odseděli jen dva roky. Jejich oběti přitom ve vězení zůstávaly ve většině případů i nadále.

Politické byro ÚV KSČ sice vyslovilo požadavek prověření dalších pracovníků bezpečnosti v návaznosti na zjištění komise, avšak k dalšímu stíhání tento pokyn nevedl. Naopak závěr šetření Barákovy komise obsahoval formulaci, že hromadné rehabilitace mohou „*sloužit jen nepřítelům našeho zřízení*“⁹⁴. O tom, že političtí představitelé nebyli ochotni vyvodit dostatečné důsledky z vývoje v uplynulých letech vypovídá další zmínka o politické odpovědnosti jistých osob, které měly „*podíl na chybách z let 1949 - 1953 a dává se k úvaze otázka, zda je třeba je volat k odpovědnosti*.“⁹⁵

K rozsáhlejšímu propouštění politických vězňů došlo až v roce 1960 v rámci rozsáhlé amnestie, která byla vyhlášena po schválení nové ústavy prezidentem Antonínem Novotným. Během ní bylo propuštěno na 5300

⁹² Tomek, P., Život a doba ministra Rudolfa Baráka, Vyšehrad 2009, str. 96

⁹³ Kaplan, K., Paleček, P., Komunistické procesy v Československu, Barrister & Principal, Brno 2001, str.216 - 218

⁹⁴ Tomek, P., Život a doba ministra Rudolfa Baráka, Vyšehrad 2009, str. 96

⁹⁵ tamtéž

odsouzených. Další odsouzení z vlny politických procesů byli propuštěni při dalších dvou amnestiích v letech 1962 a 1965.

V letech 1962 až 1963 se problematikou nezákonné odsouzených zabývala tzv. Kolderova komise, která konstatovala vykonstruovanost a protizákonnost procesů s komunisty. Za odpovědného za nedostatečné předchozí vyšetření pak označila právě předsedu předcházející komise Rudolfa Baráka, který byl v roce 1962 zatčen a za rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví odsouzen na 15 let vězení. Opět se uplatnila stará praxe svedení viny na předchozího odpovědného. Barákovi bylo dáváno za vinu, že si svoji ochranou provinivších se příslušníků StB zvyšoval v bezpečnostním aparátu popularitu. V roce 1964 byli na základě zjištění vyšetřování někteří příslušníci StB stranicky a kázeňsky potrestáni⁹⁶.

5.3. Rehabilitace

Prošetřování nezákonností politických procesů předchozích let vedlo k soudní rehabilitaci řady komunistických funkcionářů. Realizace rehabilitací nebyla jednoduchá. Soudy je uskutečňovaly zpravidla formou podání stížností pro porušení zákona, nebo obnovou procesu. Na druhou stranu museli ze svých pozic odejít někteří politici spojení s tímto obdobím. Výsledky práce komise se postupně dostávaly na veřejnost. Tím, že byly zpochybněny rozsudky nad komunistickými funkcionáři, se začala přibližovat šance i na rehabilitaci ostatních osob postižených totalitní justicí, kterých byla většina.

5.3.1. Rehabilitace Pražského jara

Cestu k ní otevřelo až uvolnění politických poměrů v roce 1968 a schválení zákona o soudní rehabilitaci č. 82/1968 Sb. Soudy rehabilitovaly okolo 2900 osob, přičemž u 182 z nich byly stanoveny tzv. zbytkové tresty. Nástup „normalizace“ však nápravu křivd zastavil. Generální prokuratura dokonce začala podávat stížnosti pro porušení zákona a rehabilitační rozhodnutí soudů byly ve více než 1700 případech zrušeny⁹⁷. Jedním z takových případů byla i rehabilitace bývalého ministra spravedlnosti Prokopa Drtiny, který byl v roce 1953 odsouzen

⁹⁶ Tomek, P., Život a doba ministra Rudolfa Baráka, Vyšehrad 2009, str. 97

⁹⁷ Kaplan, K., Paleček, P., Komunistické procesy v Československu, Barrister & Principal, Brno 2001,, str. 220

na 15 let vězení za úklady proti republice a sabotáž. V září 1969 byl sice rehabilitován, avšak prokuratura se proti rozsudku odvolala a Nejvyšší soud ČSR rehabilitační rozhodnutí zrušil. Až v březnu 1975 se jeho případem znovu zabýval Městský soud v Praze a původní rozsudek z roku 1953 překvalifikoval na rozvracení republiky a vyměřil zbytkový trest 6 let vězení. Nespokojený Drtina se vůči tomuto rozhodnutí odvolal k Nejvyšší soudu ČSR, který jej však odsoudil stejně jako Městský soud na 6 let, avšak opět za úklady o republiku podle zákona č. 50/1953 Sb. z. a n., podle kterého byl původně odsouzen⁹⁸. Normalizační režim sedmdesátých let neměl na pokračování rehabilitací zájem. Sám se i nezákonného postupu vůči svým odpůrcům dopouštěl, i když oproti období padesátých let ve výrazně menším rozsahu a při použití nesrovnatelně mírnějších sankcí.

5.3.2. Plná rehabilitace až s příchodem svobody

Plné satisfakce se obětem nezákonností dostalo až po pádu totalitního režimu. Federální shromáždění přijalo v dubnu 1990 zákon o soudních rehabilitacích č. 119/1990 Sb. Ten umožnil soudní rehabilitaci za činy spáchané od 5. května 1945 a odsouzené od 25. února 1948 do 1. ledna 1990. Soudy tak rozhodovaly na žádost odsouzených či jejich příbuzných o zrušení těch rozsudků, které byly vyneseny na základě vybraných ustanovení zákonů 50/1923 Sb. z. a n., zákona 231/1948 Sb., trestních zákonů 86/1950 Sb. a 140/1961 Sb., zákona 150/1969 Sb. a zákonného opatření předsednictva Federálního shromáždění č.99/1969 Sb.

Celkové počty politicky motivovaných trestních stíhání nejsou k dispozici. Statistické údaje hovoří o 95 600 osobách odsouzených v letech 1948 až 1954. Dalšími osobami, které byly na svobodě omezeny například příkázáním do Táborů nucených prací, dosahuje toto číslo cca 250 tisíc. Při započtení rodinných příslušníků přímo postižených osob lze dosáhnout odhadu 1,5 až dvou milionů občanů, kteří byly následky politické perzekuce v prvních letech komunistického režimu postiženi⁹⁹. Rozsah osob postižených politickou perzekucí lze odvodit z počtu rehabilitovaných podle zákona 190/1990 Sb. Těch bylo 257 864. K nim je třeba připočíst i ty, kteří byly odsouzeni dle rehabilitačního zákona 82/1968 Sb. Počet těchto rehabilitací dosahuje 1500. Mezi postižené

⁹⁸ Koutek, O., Prokop Drtina - Osud československého demokrata, Vyšehrad, Ústav pro studium totalitních režimů. 2011, str. 374 - 377

⁹⁹ Kaplan, K., StB o sobě, Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu PČR, 2002, str. 23

politicky motivovanou represí je třeba započítat i 1192 osob, u kterých byl rozsudek zrušen na základě stížnosti pro porušení zákona. Za čtyřicet let totality činí počet obětí přes 264 tisíc¹⁰⁰.

5.4. Spravedlnost po desítkách let

S koncem totalitního režimu padly i překážky pro vyvození trestně - právní odpovědnosti viníků nezákonných represí. Od roku 1995 se vyšetřováním trestných činů komunistické justice a bezpečnosti zabývá Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, který je součástí Policie České republiky. K polovině roku 2011 se podařilo pravomocně odsoudit 35 osob na základě obvinění vznesených úřadem. Jen devět z vynesených trestů odnětí svobody bylo uloženo nepodmíněně. Nejvyšší trest z všech si od soudu odnesla Ludmila Brožová-Polednová, která se podílela na justiční vraždě Milady Horákové v roce 1950 a byla odsouzena k 6 letům vězení. Úřad přitom do poloviny roku 2011 stíhal celkem 200 obviněných. Většina trestních stíhání byla zastavena z důvodu promlčení či proto, že obviněný zemřel.¹⁰¹

V souvislosti s trestním stíháním viníků zločinů komunistického režimu vyvstává otázka, zda se podařilo s těmito zločiny vyrovnat. Pro srovnání se nabízí příklad bývalé Německé demokratické republiky, kde stíhání proběhlo podle práva Spolkové republiky Německo. Došlo však k tomu i za použití aparátu i soudců ze západního Německa. Přesto že je provedení očisty v Německu považováno za efektivní a rychlé, vyvstává v této souvislosti otázka, do jaké míry lze považovat tento postup za legitimní¹⁰². Naopak německý příklad vyrovnání se s minulostí nacistickou není nikterak pro Německo, východní ani západní, lichotivý. Poválečné Německo stejně tak jako Československo po roce 1989 nemělo k dispozici justici, která by se dokázala s temnou stránkou minulosti vyrovnat. Řada soudců, kteří věrně sloužili nacistickému režimu, pokračovala ve své kariéře i v poválečném období.

¹⁰⁰ Kaplan, K., *Paleček P.*, Komunistické procesy v Československu, Barrister & Principal, Brno 2001, str.39

¹⁰¹ <http://www.policie.cz/clanek/prcehled-pripadu-vysetrovany-udv.aspx>

¹⁰² Kühn Z., Zločin a trest, komunistické zločiny a jejich judikatorní reflexe po roce 1989, in Bobek, Molek, Šimíček (eds), Komunistické právo v Československu, Kapitoly z dějin bezpráví, Mezinárodní politologický ústav, Masarykova univerzita Brno, 2009, str. 817

6. Závěr

Období prvních deseti let po skončení druhé světové války patřilo z hlediska práva k temnému období české historie. Touha po vyrovnání se s následky nacistické minulosti vedla k radikalizaci společnosti. Hrůzy předcházejícího období otrásl dlouhá léta zažitými zásadami společenského a právního řádu. Pochopitelná touha potrestat ty, kteří se podíleli na okupaci vlasti ať jako agresori a zločinci či jako domácí kolaboranti vedla k použití prostředků, které lze z hlediska vnímání právního státu považovat za krajně problematické. V tehdejší atmosféře to muselo vést k tomu, že v některých případech byly tyto prostředky zneužity ať již k osobní mstě, politickému boji, či získání ekonomického profitu. Existence alespoň omezené plurality v prvních letech po válce a ještě nezničené soudní nezávislosti však dokázaly alespoň základní principy práva zachovat. Soudy se tak snažily o objektivní posuzování viny.

Vyostřující se politický boj se ale v dalším období stále více projevoval. Bezpečnostní orgány, z velké části v rukou komunistů, byly zneužívány k provokacím a pokusům o diskreditaci politických protivníků a jejich eliminaci. I v těchto případech však snahy bezpečnostních složek narážely na doposud nezávislou justici, o kterou se snahy o politicky motivovanou perzekuci tříštily. Vývoj nakročený k totalitě se již nepodařilo politikům demokratických stran zvrátit a tak se v okamžiku, kdy se nechali vyprovokovat k demisi a byli vyřazeni z politické hry, stali sami terčem represe. První snahou komunistů bylo upevnění moci, k čemuž sloužilo i potvrzení toho, že jejich převrat byl oprávněný. Tyto snahy měly jen částečný účinek, protože důkazy byly velmi slabé a justice v prvních měsících jejich vlády ještě nebyla plně pod kontrolou. Politický vývoj v dalším období ale vedl k zvyšující se represi. Nový režim považoval její dosavadní možnosti za nedostatečné, a proto výrazně zpřísnil sankce. Prvním nástrojem k tomu bylo schválení zákona č. 231/1948 Sb. na ochranu lidově demokratické republiky. Vedle zpřísnění trestů to přineslo i zavedení trestnosti za činy, které do té doby nebyly považovány za trestné. Zneužití justice pro potlačení odpůrců režimu umožnilo její postupné plné podřízení politické moci a to jak personální obměnou, tak reorganizací a vytvoření zvláštních soudů pro politické delikty. Do justice začali přicházet noví soudci, kteří se identifikovali s nastolenými poměry. Z původního justičního sboru směli zůstat jen ti, kteří se novým poměrům přizpůsobili. Legislativa v prvních letech po roce 1948

procházela bouřlivými změnami. Nová vládnoucí garnitura prosadila rekonfiguraci ve všech oblastech legislativy včetně trestního práva, které se tak stalo nástrojem pro udržení moci a potlačení odpůrců režimu.

Trestní právo bylo hrubým způsobem zneužíváno v první fázi především vůči odpůrcům režimu. V mnoha případech však byli postižení oběťmi policejních provokací. Cílem bylo jak eliminovat osoby nepřátelské vůči novým pořádkům, tak vyvoláním strachu ve společnosti působit preventivně a upevnit moc. Později se represe obrátila i proti mnohým z těch, kteří se na jejím provádění sami podíleli a to i na těch nejvyšších místech.

Zmírnění represe režimu nastalo až v polovině padesátých let, kdy začalo docházet ke změnám v Sovětském svazu a podařilo se dostat pod větší kontrolu především Státní bezpečnost. Přesto tím však nezákonnosti nekončily, ale jen probíhaly v mírnějších formách. Snaha napravit nejhrubější případy represe narážela na neochotu politického vedení se ke své odpovědnosti postavit čelem. Teprve počátkem šedesátých let se začíná otevřeně hovořit o nápravě křivd a teprve v období politického uvolnění roku 1968 umožňuje vydat zákon o rehabilitacích. Zvrat nadějného vývoje po srpnových událostech však tento proces zastavil. Rehabilitační zákon sice platil stále, ale justice v rukou přitvrzujícího se totalitního režimu jeho aplikaci znemožňovala.

Oběti represe si musely počkat až na období svobody po roce 1989, která umožnila jejich plnou rehabilitaci. Zároveň se tak otevřela i možnost alespoň pro částečné potrestání několika mála z těch, kteří se na zločinech proti vlastním spoluobčanům podíleli.

7. Resumé

The period of the first ten years after the end of the Second World War belonged to the dark era of Czech history from the point of view of law. Craving for coping with aftermath of the Nazi past led to radicalization of the society. The horrors of the precedent period shook the inveterate fundamentals of society and legal rules, which had been settled for many years. The understandable effort to punish those who had taken place in the occupation of the country whether as aggressors and criminals or as internal collaborationist led to using means which may be considered to be extra questionable from the point of view of the rule of law perception. In the mentioned atmosphere, that fact must have led to the situation that, in particular cases, those means were abused, whether for personal vengeance, or for political struggle, or to win personal economic profit. However, the existence of at least limited plurality in the first years after war and not yet destroyed judicial independence were able to maintain at least the elementary legal principles. Thus, courts of justice strove for objective judging of guilt.

Nevertheless, the sharpening political struggle manifested itself in further period more and more through abusing criminal repression as well. Security organs, mainly in hands of communists, were repeatedly abused for provocations and attempts to deface and to eliminate political opponents. Yet even in those cases, the attempts of *security* components met with opposition of the still independent vindicative, where the efforts to motivate the persecution politically shattered. Politicians of democratic parties failed to reverse the totality-bound development, and so, at the moment when they had themselves provoked for demission, they were discarded from the political scene and they became the target of repression themselves. The first determination of the communists was consolidation of power, to which even the confirmation served that their revolution was justified. Those attempts were only partially effective because the evidence was very poor and during the first months of their governance, the judicial branch was not yet fully under their control. However, in further period, political development led up to hardening repression. The new regime held its possibilities for insufficient and so sanctions had been strengthened. Besides firmer punishment, that step also brought about introduction of impunity for deeds which had not been thought to be punishable up to that time. Abuse of the vindicative to repress opponents of the regime enabled gradually its full

subordination under the political power, namely both through personal exchange and reorganization, including special courts having been created for political delicts. New judges started to appear in the vindicative, who identified themselves with the installed conditions. From the former juridical staff, only those were allowed to stay who adapted themselves to the new situation. The legislation went through turbulent changes in the first years following 1948. The new ruling garniture enforced recodification in all legislative branches including criminal law, which became a means for keeping power and for repressing opponents of the regime.

Criminal law used to be abused in a rough way, in the first phase above all against opponents of the regime. Nevertheless, in many cases, the involved were victims of police provocations. The aim was both to eliminate persons hostile to new orders and to act preventively as well as to consolidate the power through raising terror. Later, repression turned even against many of those who had participated in its implementation themselves, namely even in the highest ranks.

Allevation of the regime repression did not set in sooner than in the middle fifties, when changes started to occur in the Soviet Union, and it was above all the State Security that democratic forces managed to put under closer control. None the less, examples of illegality did not stop on that point, they only passed on in more moderate forms. The effort to redress fundamental cases of repression encountered political leadership's reluctance to face their responsibility. It was not until the early sixties that redressment of injustices started to be frankly spoken about, and not until the period of political détente in 1968 that enabled the Rehabillitation Act to be issued. Nevertheless, the reversion of the hopeful trend stopped the mentioned process. The Rehabillitation Act still being in force, justice stayed in hands of the again more and more heartless totalitarian regime, which disallowed its application.

Victims of repression had to wait till the period of freedom after the year 1989, which enabled their full rehabillitation. At the same time, the possibility arose that possibly a little part of those who took part in crimes against their own fellow-citizens could be at least partially punished.

8. Prameny

8.1. Knižní prameny

- *Beránek, P.*, Češi a Slováci, Státoprávní uspořádání v letech 1944 až 1969, ISBN 978-80-7373-113-7
- *Bobek, Molek, Šimíček (eds)*, Komunistické právo v Československu, Kapitoly z dějin bezpráví, Mezinárodní politologický ústav, Masarykova univerzita Brno, 2009, ISBN 987-80-210-4844-7
- *Hanzlík, F.*, Bez milosti a slitování, Nakladatelství Ostrov, 2011, ISBN 978-80-86289-72-4
- *Ivanov, M.*, Sága o životě a smrti Jana Bati a jeho bratra Tomáše, Nakladatelství XYZ, Praha, 2008, ISBN 987-80-7388-128-3
- *Kaplan, K., Paleček, P.*, Komunistický režim a politické procesy v Československu, Barrister & Principal, 2001, ISBN 80-85947-75-7
- *Kaplan, K.*, Kronika komunistického Československa, Klement Gottwald a Rudolf Slánský, Barrister & Principal, Brno 2009, ISBN 978-80-87029-53-4
- *Kaplan, K.*, Nebezpečná bezpečnost, Doplněk Brno, 1999, str.106
- *Kaplan, K.*, Nekrvavá revoluce, Mladá Fronta, Praha, 1993, ISBN 80-204-0145-8
- *Kaplan K.*, StB o sobě, Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu PČR, 2002, ISBN 80-902885-8-8
- *Koutek, O.*, Prokop Drtina - Osud československého demokrata, Ústav pro studium totalitních režimů, Vyšehrad, 2011, ISBN 987-80-7429-069-5
- *Kuklík, J. a kol.* Dějiny československého práva 1945 – 1989, Auditorium 2011, ISBN 987-80-87284-17-9
- *Malý, K., Soukup, L.*, Vývoj práva v Československu letech 1945-1989, Karolinum 2004, ISBN 80-246-0863-4
- *Ministerstvo spravedlnosti*, PROCES s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským, Orbis, Praha, 1953
- *Pejčoch, I.*, Vojáci na popravišti, Svět křídel 2011, ISBN 987-80-87567-01-2
- *Pernes, J.*, Krize komunistického režimu v Československu v 50. letech 20. století, Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno, 2008, ISBN 987-80-7325-154-3
- *Pernes J., Foitzik J. (eds.)* Politické procesy v Československu po roce 1945 a „Případ Slánský“, PRIUS Brno 2005, ISBN 80-7285-053-9

- *Pernes, Pospíšil, Lukáš, Alexej Čepička, Šedá eminence rudého režimu, Brána 2008, ISBN 987-80-7243-382-7*
- *Příkryl, V., Za vlády tmy, Naše vojsko, Praha, 1993, ISBN 80-206-0228--3*
- *Tomek, P., Život a doba ministra Rudolfa Baráka, Vyšehrad 2009, ISBN 987-80-7021-982-9*
- *Vojáček, Schelle, Knoll, České právní dějiny, 2. vydání , Aleš Čeněk Plzeň 2010, ISBN 978-80-7380-4*
- *Vykoupil Libor, Jiří Stříbrný, Portrét politika, Masarykova univerzita, Matice moravská, Brno 2003,ISBN 80-210-3241--3*
- *Yegar, M., Československo a sionismus, Victoria Publishing a East publishing, Praha 1997, 80-7187-087-0*
- Sběrka zákonů a nařízení R.Č.S. ročník 1923, 1936
- Sběrka zákonů: 1945, 1946, 1947,1948, 1950, 1952, 1956, 1968, 1990

8.2. Časopisecké prameny

- Paměť a dějiny 4/2011, Ústav pro studium totalitních režimů, ISSN 1802-8241
- Právník, ročník 1949, Jednota československých právníků v Praze
- Socialistická zákonnost, Právnícký ústav Ministerstva spravedlnosti v Praze, 1953

8.3. Internetové zdroje

- Digitální repozitář Poslanecké sněmovny parlamentu ČR, www.psp.cz
- Dokumentace popravených z politických důvodů, webové stránky Ústavu pro studium totalitních režimů, www.ustrcr.cz
- Internetové stránky Policie ČR, www.policie.cz
www.policie.cz/informace-o-pripadech.aspx
- Digitální archiv Úřadu dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, <http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/policie/udv/index.html>
- Internetové stránky Nakladatelství Marek Belza, mbelza.sweb.cz